

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ОКСАНА ЗОРИЧ

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
МІСЬКА ГРОМАДА ПОЛТАВИ

КИЇВ – 2017

УДК 32.22/28(477.85-25)

ББК 66.03(4Укр)

З 86

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №6 від 29 грудня 2016 р.)

Рецензенти:

О. В. Бабкіна, доктор політичних наук, професор. Завідувач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Ю. Ж. Шайгородський, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Зорич О.О.

З 86 Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Полтави. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 104 с.

ISBN 978-966-02-8316-9

У брошурі здійснено узагальнений аналіз основних факторів впливу на локальні процеси становлення та трансформації політичних ідентичностей міської громади Полтави. Визначено зміст та специфіку політики ідентичностей у місті, доведено їх конститутивну роль у структуруванні соціально-політичного поля Полтави.

УДК 32.22/28(477.85-25)

ББК 66.03(4Укр)

ISBN 978-966-02-8316-9

© Зорич О.О., 2017

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження політичних ідентичностей міської громади.....	7
1.1. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій.....	7
1.2. Методологія та джерельна база дослідження.	17
Розділ 2. Фактори впливу на конструювання образу міста та формування політичних ідентичностей міської громади Полтави.....	20
2.1. Історія, географічне положення та айдентика Полтави	21
2.2. Меморіальні знаки, символи Полтави та специфіка політики пам'яті на локальному рівні	27
2.3. Особливості соціально-економічного розвитку Полтави та інформаційний простір міста	35
2.4. Громадський сектор Полтави та релігійна ситуація у місті	41
Розділ 3. Електоральний портрет міської громади Полтави у 1991– 2014 рр.	45
3.1. Трансформації політичних ідентичностей полтавчан під час президентських виборчих кампаній.....	46
3.2. Динаміка електоральних преференцій міської громади Полтави на парламентських та місцевих виборах	55
Розділ 4. Діалектика політичних ідентичностей та соціальних змін: революційний рубіж кінця 2013–2015 рр.....	71
4.1. Образ локального «Ми» полтавчан та його загальнонаціональна рецепція у період Євромайдану	71
4.2. Революція Гідності як механізм реанімації політичних ідентичностей: проблема консолідації місцевих спільнот.....	88
Висновки.....	98

ВСТУП

Пошук відповідей на питання про можливості операціоналізації політичної науки в напрямі застосування її ключових теоретичних положень для аналізу широкого спектра суспільних практик є наріжним завданням більшості сучасних дослідницьких проєктів. Цей аспект наукової роботи зумовлює передовсім ревізію наукового тезауруса, з'ясування та реінтерпретацію смислових контрапунктів базових понять та стратегій суспільного розвитку.

Потенціалом одного з найбільш потужних концептів з точки зору його аналітичної ваги в сучасному політичному дискурсі володіє поняття ідентичності, що дедалі більше входить до слововжитку політиків, політичних технологів, журналістів, які активно впливають на формування суспільної думки та виборчих преференцій широкого кола громадськості. Без належного рівня аналітичного осмислення такого явища, як політична ідентичність, з'ясування умов його формування, розвитку, трансформацій неможливо говорити про вичерпність усіх розмов довкола ідентичності, що на сьогодні радше констатують її наявність чи потребу того чи іншого її переформатування, однак при цьому, як правило, не вдаються до ґрунтовного з'ясування сутності та генези цього явища у контексті політичного розвитку локальних спільнот.

Політична ідентичність міської громади є комплексним феноменом, що об'єднує низку індивідуальних та (або) колективних уявлень про локальне «Ми», утворюючи узгоджену мотивацію індивідуальної та (або) групової поведінки. Політична ідентичність віддзеркалює міську спільноту як у її власній системі політичних преференцій, так і в тому, як її бачать Інші у полі політики. Разом із тим, політична ідентичність мешканців окремого міста постає як своєрідна мозаїка, що поєднує соціальне та фізичне середовище, простір публічної та одночасно анонімної взаємодії індивідів та груп, які формують та ретранслюють у часі конвенційні погляди та оцінки, що регулюють певний порядок колективного співжиття. На конструювання образу міста впливає

безліч факторів – від ідеологічного наративу, домінуючого у суспільстві, до рівня освіти та громадської активності кожного громадянина, що постійно трансформуються. Місто репрезентує себе у багатьох вимірах, зокрема, через символічний, фізичний, соціальний, психологічний, архітектурний простори.

Вибір Полтави як емпіричного поля дослідження зумовлений низкою специфічних характеристик цього міста:

1) ідеалізовані образи у сприйнятті Полтави як «духовної столиці» України (Ю. Шаповал), «серця України» (В. Губачов), «ландшафтного еталону українства» (М. Джаман, Т. Павленко), «селітрової держави» (Л. Кушнір, С. Шевчук) – т.зв. «позитивні» канали ідентифікації;

2) деміфологізовані іміджі Полтави як міста «денаціоналізованих інтернаціоналістів з москвоцентричною картиною світу» (С. Шебеліст), міста «червоного поясу» України зі стійкими прорадянськими настроями (О. Правденко) – т.зв. «негативні» канали ідентифікації.

Означена дихотомія підтверджує, що політична ідентичність міської громади не є сталим конструктом, вона багатовимірна та змінна (публічна/непублічна, актуальна/спляча, конвенційна/випадкова, формальна/реальна і т.д.). Найбільш лапідарне визначення ідентичності дав С. Холл, який назвав її «накладенням шва» (suturing)¹, тобто певним процесом, у межах якого встановлюються, трансформуються та зникають зв'язки індивідів/груп із певними матеріальними та символічними ресурсами, дискурсами, позиціями у соціальному полі. Ці зв'язки є диференційованими та багатогранними, а також визначальними як для самопозиціонування міської громади, так і для впровадження виборчих технологій, які впливають на картину світу виборця із притаманними їм симпатіями та антипатіями.

Тож незгасимий та багатогранний інтерес до феномену ідентичності у контексті розвитку міських спільнот дає підстави говорити про незавершеність і відкритість дискурсу про ідентичність

---

¹ Hall S. Who Needs «Identity»? / Stuart Hall // Question of Cultural Identity / ed. by Stuart Hall and Paul du Gay. – London, 2000. – P. 2.

як категорію політичної науки та одночасно констатувати потребу у висвітленні перспектив подальших досліджень у цьому напрямі щонайменше через дослідження двох аспектів: по-перше, виявлення та оцінки феномену ідентичності в малих та великих соціальних групах в обставинах зростаючого рівня соціальної поляризованості, тобто переведення риторики про ідентичність з індивідуально-психологічного на соціально-культурний рівень; по-друге, що не менш важливо, висвітлення підходів до розрізнення «справжньої» ідентичності, її так званого аутентичного виміру від «ситуативних» ідентичностей в умовах опортунізму атомізованих суспільств, яскравим прикладом якого є сьогодні Україна.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ

1.1. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій

Феномен ідентичності є наріжним каменем інтелектуальних дискусій у широкому колі європейських мислителів. Так, наприклад, У. Еко у своїй роботі «Коли на сцену приходять Інший» (1996), з'ясовуючи, чи існують елементарні поняття, що є загальними для всього людського роду та мають свої відповідники у будь-якій мові, зазначає, що «у багатьох культурах відсутні поняття, що здаються нам очевидними: наприклад, поняття субстанції, що має певні властивості (як у вислові «яблуко – червоне»), або поняття ідентичності ($a=a$)»². Таким чином, концепт ідентичності не є ані очевидним, ані гомогенним конструктом, що має беззаперечний смисл і цінність у різних соціокультурних контекстах.

Ще більшої дискусивності питанню «чим є ідентичність?» додає те, що навіть в авторитетних виданнях довідкового характеру тема ідентичності часто ігнорується або ж висвітлюється вкрай обмежено. Так, наприклад, в Оксфордському політичному словнику 1996 р. (українське видання 2006 р., видавництво «Основи») статті про ідентичність взагалі немає, а Енциклопедія Британніка, найбільш повна універсальна енциклопедія англійською мовою, видання 1994 р.³, містить статтю за назвою «Теорія ідентичності», однак інтерпретує її як один із напрямів сучасного матеріалізму, що утверджує єдність мислення та матерії. При цьому будь-які згадки про ідентичність як концепт політичної науки в зазначеному виданні відсутні. Ці обставини зумовлюють необхідність висвітлення ключових підходів у тематизації та

---

² Эко У. Когда на сцену приходит Другой / Умберто Эко; [пер. с ит. Е. Костюкович] // Пять эссе на темы этики. – СПб.: Симпозиум, 2005. – С. 11–12.

³ The New Encyclopedia Britannica. – Vol. 6. Micropedia. – Chicago, 1994. – 982 p.

проблематизації поняття ідентичності, які, понад власну інтелектуальну релевантність, дають змогу багатогранніше зрозуміти та оцінити вагу ідентичності у практиках конструювання та трансформацій соціального поля. Таким чином, особливої ваги набуває необхідність висвітлення магістральних ліній осмислення феномену ідентичності, з'ясування засадничих відмінностей між основними концептуальними підходами в його розумінні та інтерпретації.

Етимологічно термін «ідентичність» походить з латинської мови, від дієслова *identificare* – ототожнювати, встановлювати збіг. У соціально-політичному вимірі це поняття актуалізовано в незліченній кількості контекстів: національної свідомості (Й. Гердер, Е. Ренан, Б. Андерсон, Е. Гелнер, Ф. Майнеке, Г. Сетон-Вотсон, Е. Сміт та ін.), зв'язку національної ідентичності з процесами демократизації суспільств (Е. Гобсбаум, Ю. Габермас та ін.), етнонаціоналізму (У. Альтерматт, П. Брас, К. Вулф та ін.), пошуків основ української національної ідентичності (М. Міхновський, І. Франко, Д. Донцов та ін., а також наші сучасники – Л. Нагорна, М. Кармазіна, О. Майборода, Є. Головаха, Г. Касьянов, Р. Шпорлюк та ін.), мультикультуралізму (Ч. Тейлор, М. Кастельс та ін.), критики концепту ідентичності (С. Холл, З. Бауман, В. Гьосле, Р. Брубейкер, Ф. Купер та ін). Серед низки ідентичностей, що впливають на конструювання політичного самовизначення та саморепрезентації індивідів та груп, у поле уваги дослідників потрапляють гендерна, релігійна, мовна, громадянська, етнічна, родинна, професійна, регіональна тощо ідентичності. Це вимагає конкретизації того, що саме ми маємо на увазі під ідентичністю як феноменом соціального світу. Як робоче визначення ідентичності в межах цієї роботи ми приймаємо дефініцію Е. Еріксона, який у своїй роботі «Ідентичність: юність та криза» (1967) характеризував ідентичність як «суб'єктивне натхненне відчуття тотожності і цільності... формування ідентичності передбачає процес одночасного відображення та спостереження, процес, що відбувається на всіх рівнях психічної діяльності, завдяки якій індивід оцінює себе з погляду того, як інші, на його думку, оцінюють його порівняно з собою і в межах значимої для них типології; у той же

час він оцінює їх судження про нього з погляду того, як він сприймає себе порівняно з ними та з типами, що є значимими для нього... описаний процес відбувається в постійній зміні та розвитку»⁴.

Цікаво, що в романській та західнонімецькій мовних групах поняття ідентичності (англійською – «identity», французькою – «identité», німецькою – «Identität») означає не тільки «тотожність» та «аутентичність», але і «особу», «особистість». Компоненти самовизначення та саморепрезентації є неусувними в здійсненні життєвого проекту кожної соціалізованої людини. З. Фройд, якого визнають за передвісника «вибуху ідентичності» як однієї з центральних тем політичної науки в Новітній час, звернув увагу на ідентифікацію як явище емоційного зв'язку, співвіднесення суб'єкта з іншою особою (особами). Тридцять перша лекція зі «Вступу до психоаналізу»⁵ З. Фрейда (1933) містить визначення ідентифікації як «уподібнення» (Angleichung) одного «Я» іншому «Я», коли перше «Я» наслідує певні моделі поведінки «Іншого» (передовсім це батько й мати кожної людини), тим самим адаптуючись до його ціннісної системи та узгоджуючи власні життєві орієнтири з нормами поведінки в оточуючому середовищі. Саме психоаналіз, на думку Фрейда, є інструментом виявлення прихованої ідентичності, що відчужена від особистості через низку соціальних приписів та стримувальних механізмів психіки. А. Руткевич зазначав, що «... фрейдівська картина людини є неповною, оскільки в ній домінує те, що лежить всередині та знизу, але ігнорує те, що співвідноситься зі світом зовні, що веде людину вперед та вгору»⁶. Із цією оцінкою погодився би сам Е. Еріксон, адже він продовжив лінію психоаналітичного трактування іден-

---

⁴ Еріксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; [пер. с англ. В. И. Ривош, А. М. Прихожан, А. Д. Андреева]. – Москва: Прогресс, 1996. – С. 28, 31–32.

⁵ Фройд З. Вступ до психоаналізу: лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / Зігмунд Фройд; [пер. з нім. Петро Тарашук]. – К.: Основи, 1998. – 709 с.

⁶ Руткевич А. «Психо-история» Э. Г. Эриксона / А. Руткевич // Эриксон Э. Молодой Лютер. Психоаналитическое историческое исследование. – М.: Медиум, 1996. – С. 6–7.

тичності в новому контексті – особистісного розвитку, ставши піонером розробки теорії ідентичності Новітнього часу.

Саме Е. Еріксон у своїх роботах «Дитинство і суспільство» (1950), «Психоаналітичне історичне дослідження» (1958), «Ідентичність: юність і криза» (1967), «Життєва історія та історичний момент» (1975) увів у обіг фрейдистів поняття «соціальне оточення», «історичний момент», «криза ідентичності». Працюючи у клініці для реабілітації офіцерів-підводників Першої світової війни, він вивчав проблему дисоціації – відщеплення частини пам'яті у людей, що пережили важкі психологічні травми. Спілкуючись із солдатами, Еріксон зауважив, що стресові події вони часто пам'ятали й описували в найменших дрібницях, при цьому самі себе не визнавали їх безпосередніми учасниками. Цей «ефект кіно» зумовив інтерес Еріксона до вивчення різноманітних психопатологій через дослідження граничних станів свідомості. Внаслідок цих розвідок він дійшов висновку, що так звані «кризи ідентичностей» є характерними не тільки для окремих пацієнтів післявоєнних реабілітаційних центрів, але і для всіх людей загалом. Ця обставина фокусувала увагу Еріксона на «психоісторії» внутрішніх колізій видатних постатей, серед яких – М. Лютер, Б. Шоу, Т. Джефферсон, М. Ганді (цікаво, що книга, присвячена останньому, за назвою «Правда Ганді» (1969) була нагороджена однією з найпрестижніших світових премій у галузі літератури – Пулітцерівською премією, що, зокрема, підтверджує не тільки неабиякий психоаналітичний, але і літературний хист її автора).

Е. Еріксон розрізняє поняття «ідентичності» та «ідентифікації», хоча і визнає, що і в лінгвістичному, і в психологічному плані вони мають спільне походження. Ідентифікація – це співвіднесення, наслідування та уподібнення себе з іншими людьми, у той час як ідентичність є результатом цих процесів, вона генералізує усі соціальні образи, ролі та статуси в єдину картину свого «Я», певний психологічний автопортрет. Засадничим поняттям для розуміння генези ідентичності є життєві цикли та пов'язані з ними «кризи ідентичності», які людина переживає не тільки у підлітковому віці, а й упродовж усього життя. Вони супроводжують людину як певні віхи соціокультурної адаптації та інтеграції в часі

та просторі. Еріксон зазначав, що «дослідження ідентичності залежить від трьох чинників..., а саме: особистісного зв'язку індивіда з рольовою інтеграцією в його групі; спрямовуючих його образів з ідеологіями його часу; його життєвої історії – з історичним моментом»⁷. Вдале подолання ідентифікаційних криз є запорукою персонального поступу в просторі суспільної комунікації.

Амбівалентність феномену ідентичності розвинули у власних розвідках представники напряму символічного інтеракціонізму – Дж. Мід та Ч. Кулі, які безпосередньо не вживали поняття «ідентичність», однак важливого значення надавали терміну «self» (самість). Остання, на їхню думку, формується через систему комунікативних практик – між індивідом і соціальними групами, до яких він себе зачисляє та частиною яких його визнають інші суб'єкти інтеракції. Самість включає в себе два структурні компоненти – «me» та «I».

Перший з них формується дедуктивним шляхом, через соціальні маркери, які індивід отримує в процесі власної соціалізації. Другий конструюється через індуктивні механізми самовизначення особи, наближення, ототожнення чи, навпаки, – дистанціювання від тих чи інших соціальних груп та статусів. Таким чином фіксується взаємна детермінованість соціального простору – колективна ідентичність безпосередньо впливає на індивідуальне самовизначення і навпаки. Згодом ці ідеї Дж. Міда та Ч. Кулі набули свого розвитку в рольових теоріях М. Куна, П. Бергера, Е. Гофмана, Г. Блумера, які констатували рольову розмаїтість як вихідну характеристику феномену ідентичності. Саме через опанування репертуару соціальних ролей індивід відкриває можливості розуміння себе в ролі «Іншого» і, разом з тим, примірює «Іншості» стосовно власного «Я». Такого роду соціальна драматургія є вагомим фактором формування відкритого суспільства, орієнтованого на солідарність та консенсус як вищі цінності суспільно-політичного життя. Це в теорії. Однак на практиці, як контраргументує символічним інтеракціоністам З. Бауман, поси-

---

⁷ Erikson E. Life history and the historical moment / Erik Erikson. – New York: Norton&Company, 1975. – P. 20.

лаючись на К. Леша: «Ідентичності, до яких прагнуть у наші дні, уявляються чимось, що можна вдягнути та зняти, на кшталт костюма; якщо вони вільно обрані, то вибір аж ніяк не пов'язаний із обставинами та наслідками, і тим самим свобода вибору зводиться на практиці до утримання від вибору»⁸.

Крім цього, в умовах сучасного світу ми все частіше маємо справу з маніпулятивними технологіями, що прямо не розпізнаються її реципієнтами. Це спричиняє, зокрема, зростаючу віртуалізацію суспільно-політичного життя, продукування ефемерних, інсценізованих ідентичностей, коли, наприклад, боротьба за політичну владу та її підзвітність перед громадянами переводиться у телевізійний, споглядально-некритичний режим, який значною мірою культивує естетичний компонент політичних практик, виводить на перший план оцінку політичної комунікації, зважаючи на її розважальність, видовищність та скандальність. Це, своєю чергою, призводить до мінімізації раціонального судження про політичну сферу загалом та виключення можливості виявлення та утвердження аутентичного виміру ідентичності індивідів та соціальних груп.

Ідентичність не є лише певним атрибутом, властивістю суб'єкта, вона є відношенням суб'єкта до себе самого та до інших собі подібних людей. Французький мислитель Ж. Рансьєр у своїй роботі «На межі політичного» (1990), ґрунтуючись на аналогічній пресупозиції, пропонує розрізняти процеси ідентифікації та суб'єктивації. Якщо перший визначається певними стратифікаційними, статусними ролями, які внаслідок соціальних приписів чи самостійного життєвого розвитку здобуваються кожним окремим суб'єктом, то процес суб'єктивації вирізняється певною деідентифікацією та навіть декласифікацією. Це своєрідна зустріч людини з самою собою. Зустріч, яка відкриває можливості для того, щоб «звірити годинники» між аутентичним «Я» та соціальною роллю та/або функцією кожної людини у просторі суспільної

---

⁸ Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире / Зигмунд Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева] // Индивидуализированное общество. – М.: Логос, 2002. – С. 187.

комунікації. Ж. Рансьєр зазначає, що «побудова таких випадків рівності не є ідентичністю у дії або ж демонстрацією цінностей, що притаманні певній групі. Це процес суб'єктивації... формування певної одиничності, що не є самістю, але відношенням самості до будь-кого іншого»⁹. Базовим елементом ідентичності постає відношення індивіда та групи, з якою він себе асоціює. Р. Мертон називав ці системи кореляції референтністю, а групи, з якими проводиться та чи інша асоціація – «референтними групами»¹⁰. Таким чином, логічна лінія семантико-сислової генеалогії терміна «ідентичність» вибудовується у ланцюжок (само)тотожність = аутентичність (суб'єктивація) + ідентифікація (суспільна детермінованість саморепрезентації).

Узагальнюючи наведені вище магістральні лінії розвитку парадигм ідентичності, які ми можемо визначити як психоаналітичну (З. Фройд, Е. Еріксон), соціологічну (Дж. Мід, Ч. Кулі) та антропософську (Ж. Рансьєр), логічно стверджувати, що ідентичність як соціальний феномен має дві базові смислові детермінанти: інформаційно-комунікативну та нормативно-регулятивну. Перша з них означає неусувну діалогічність, яка притаманна будь-якій ідентичності – чи то внутрішній (індивідуальній), чи то зовнішній (соціальній). Разом із тим, друга, нормативно-регулятивна детермінанта є гарантом підтримання соціального порядку, що сьогодні чимдалі більше трансформується у формат «життєвих стилів», які вільно обираються та змінюються. Е. Гідденс зараховує до них, зокрема, «поширення екологічного споживання, вегетаріанства та соціально орієнтованого підприємництва»¹¹.

Крім означених вище підходів в осмисленні феномену ідентичності, варто акцентувати увагу на загальних теоретичних передумовах будь-якого дискурсу про ідентичність: есенціалізм,

---

⁹ Рансьєр Ж. На краю политического / Жак Рансьєр; [пер. с фр. Б. М. Скуратова]. – М.: Праксис, 2006. – С. 103–104.

¹⁰ Мертон Р. К теории референтно-группового поведения / Р. Мертон [пер. с англ. В. Ф. Чесноковой] // Референтная группа и социальная структура. – М.: Институт молодежи, 1991. – С. 3–105.

¹¹ Giddens A. Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1991. – P. 81.

примордіалізм, конструктивізм. Есенціалізм ґрунтується на тезі про те, що є певна початкова даність (доля, природа людини, фатум, призначення) – есенція, що визначає ідентичність. Прикладами тут можуть бути вроджені характеристики – чоловік/жінка, належність до негроїдної/європеїдної рас тощо. Примордіалізм базується на припущенні, що певні ознаки соціальних груп, етнічних чи національних, є константними та практично не підлягають зміні в темпоральному вимірі. З цих позицій, наприклад, свого часу виходили найбільш приголомшливі політичні проекти «обраних націй» ХХ століття, що перетворювали ідентичність на інструмент деструктивної соціальної інженерії, серед найбільш сумнівних зразків якої – прояви расизму та фундаменталізму. Конструктивізм – позиція, що обстоює гнучкість та змінність ідентичностей, їх множинність та взаємоузгодженість. Конструктивістська риторика виключає апіорний характер ідентичностей, характеризує останні через процеси постійного оновлення комунікаційних зв'язків, їх розгалуження та віртуалізацію.

Дискурс ідентичностей є неповним без контексту їх локалізації. Прикметно, що середньовічна Європа з-поміж низки культурних артефактів лишила у спадок сучасним членам міських спільнот сентенцію «*Stadtluft macht frei*», що в перекладі з німецької означає «Міське повітря робить вільним». Історичною передумовою для цього афоризму став середньовічний правовий принцип вважати кріпосного селянина, що прожив у місті принаймні рік та один день, вільною людиною. З моменту, відколи ця традиція стала надбанням історії, минули століття, однак загальні засади сприйняття міста як певного топосу, що дає унікальні можливості для самореалізації особистості в структурі соціальної комунікації, лишаються актуальними до сьогодні.

Ф. Бродель, французький історик, представник школи Анналів, у своїй роботі «Ідентичність Франції» зазначав, що «міста можуть нагадувати одне одне, але за загальним правилом, скільки міст, стільки схем, стільки «соціальних рівнянь»¹². У цьому ж інтерпретативному

---

¹² Бродель Ф. Ідентичність Франції. Простір та історія. Книга 1 / Фернан Бродель; [пер. з фр. Світлани Глухової]. – К.: Видавництво Жупанського, 2013. – С. 62.

контексті охарактеризував стан розвитку сучасної Європи П. Вайль у книзі «Геній місця»: «... сучасна Європа чимдалі більше складається не з країн, а з міст»¹³. Таким чином, у сучасному науковому дискурсі особливо важливим стає завдання «портретування» міст, визначення їх топонімічних та темпоральних структур, що дозволить специфікувати світогляд городянина та прогнозувати історико-культурну та політичну траєкторію розвитку локальних спільнот.

Теоретико-методологічні концепції щодо вивчення феномену міста налічують тисячі фоліантів. Місто аналізується у багатьох вимірах, зокрема, через символічний, фізичний, соціальний, психологічний, архітектурний простори. Разом із тим, місто перебуває в центрі уваги багатьох дисциплінарних дискурсів – географічному, культурологічному, економічному, політичному тощо. Такий багатогранний інтерес до міста зумовлює і неоднозначність визначень того, чим власне є міська ідентичність. Якщо звернутися до словника термінів та понять, пов'язаних із підходами до інтерпретації ідентичності як категорії політичної науки, виданого Інститутом світової економіки та міжнародних відносин Російської академії наук у 2012 р., то ми натрапляємо передовсім на розрізнення територіальної та локальної ідентичностей, яке не позбавлене певних смислових колізій. Територіальну ідентичність трактують як «комплекс уявлень про належність до територіального суспільства, про спільні інтереси, що виникають у зв'язку з місцем проживання, особливим зв'язком із територією, що має (а може і не мати) адміністративні кордони, і з функціонуючими у межах цієї території політичними інститутами»¹⁴.

У цьому ж виданні є ще один термін – локальна ідентичність. Його дефініція надзвичайно близька за значенням до першого поняття – територіальна ідентичність. Порівняймо: «Локальні ідентичності... пов'язані із відчуттям співпричетності людини до місця її проживання та/або походження... Локальна ідентичність заснована на понятті «мала батьківщина» та може бути визначена

---

¹³ Вайль П. Геній места / Петр Вайль. – М.: Независимая газета, 2000. – С. 279.

¹⁴ Прохоренко И. Л. Территориальная идентичность / Ирина Львовна Прохоренко // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 135.

як сукупність смислів, емоційних та ціннісних значень, яких набуває важливе для самовизначення людини місце»¹⁵. Як бачимо, до певної міри ці два поняття – локальна та територіальна ідентичності є тавтологічними, адже будь-яка територія як частина певної поверхні (найчастіше земельної) із конкретними межами є неунікнено локалізованою, тобто розміщеною у фізичному тримірному просторі. Отже, розрізнення локальної та територіальної ідентичностей залишається доволі умовним, що провокує особливий інтерес до конкретних історичних форм організації суспільного життя у просторі та часі, а саме – феномена міста.

Сучасна урбаністична антропологія пропонує два провідні концептуальні підходи до аналізу міста, що історично дістали назву чиказької та лос-анджелеської. Перший, чиказький, напрям був досліджений у роботах Р. Парка, Е. Берджеса, Л. Мамфорда та обґрунтовував системність, впорядкованість міського простору. Другий, лос-анджелеський, підхід, репрезентований у роботах Е. Соджа, М. Девіса, Д. Волча, акцентує увагу на багатовимірності, поліфункціональності та децентрованості міста. Англійський соціолог польського походження З. Бауман зазначав, що «міста прийнято називати місцем зустрічі незнайомих, де вони залишаються поблизу один одного і де вони взаємодіють один з одним протягом довгого часу, не припиняючи при цьому бути незнайомцями. Чужинці – явище не нове, але незнайомці, які залишаються незнайомцями упродовж тривалого часу і навіть завжди, з'явилися в добу Нового часу»¹⁶. Як зазначав інший дослідник С. Пирогов, «місто – це завжди «моє місто» та «наше місто», а не місто взагалі. Тобто, місто як феномен має не тільки об'єктивні характеристики, але й інтерсуб'єктивне значення та інтрасуб'єктивний смисл»¹⁷.

---

¹⁵ Назукина М. В. Локальная идентичность / Мария Викторовна Назукина // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 140.

¹⁶ Бауман З. Город страхов, город надежд / Зигмунд Бауман // Логос. – 2008. – № 3. – С. 26.

¹⁷ Пирогов С. В. Топология городской жизни [Электронный ресурс] / Сергей Владимирович Пирогов. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/topologiya-gorodskoy-zhizni>.

С. Пирогов характеризує це як ситуацію палімпсеста текстів міста, коли на матеріалі однієї і тієї самої архітекτονіки співіснують різні символічні простори. Таким чином, місто постає як простір публічної та одночасно анонімної взаємодії індивідів та груп, які формують та ретранслюють у часі конвенційні погляди та оцінки, що регулюють певний порядок колективного співжиття.

1.2. Методологія та джерельна база дослідження

Методологія дослідження включає комплекс наукових підходів та пізнавальних технік для розкриття проблеми політичних ідентичностей локальної спільноти. Серед загальнологічних методів, використаних у дослідженні – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, що дозволили здійснити загальнологічні процедури унаочнення та опису палітри політичних ідентичностей мешканців Полтави.

У роботі застосовані історико-компаративний та системний методи. Історико-компаративний метод дозволив проаналізувати основні теоретичні підходи вивчення проблеми ідентичності, системний метод був застосований для обґрунтування значення міського середовища як специфічного культурно-топографічного утворення, що впливає на становлення та розвиток політичної ідентичності мешканців міста, формує цілісний специфічний образ локального «Ми» у просторі суспільної комунікації. Системний метод став у пригоді при описі феномену кордонів міста та феномену Іншості, що постає щонайменше у трьох іпостасях: 1) «Інший» як «Чужий» – ворог, суб'єкт загрози; 2) «Інший» як комунікаційний *vis-à-vis*, патнер; 3) «Інший» – як частина себе самого.

Як базові методи наукового пошуку використані історична герменевтика та семіотичний аналіз. Історична герменевтика як спосіб виявлення та інтерпретації неявних, прихованих смислів та значень у формуванні розуміння минулого Полтави дозволив виокремити ідентифікаційні контрапункти в політичній історії міста та потестарні іміджі Полтави як «духовної скарбниці» України. Семіотичний аналіз надав змогу розкрити комплекс знаково-символічного наповнення образу міста, визначити топоси ідентичностей міської громади, конкретизувати прецеденти

прямого / завуальованого конструювання образів «Ми», «Інший», «Чужий» у риторичних практиках політичних акторів у м. Полтаві.

До аналітичного арсеналу дослідження залучені критичний метод та квантитативний аналіз. Критичний метод, в основі якого лежить стратегія верифікації даних, був застосований в аспекті висвітлення міської ідентичності Полтави крізь призму політики пам'яті, формування «офіційного» радянського історичного нарративу, що виключав наявність альтернативних історій та формував образ міста «згори». Критичний метод надав змогу проаналізувати топоніміку, монументальні споруди, локальний дискурс мешканців міста в аспекті визначення та вшанування місць пам'яті та осіб, пов'язаних із ними. Квантитативний метод, в основі якого – числові параметри соціальних трансформацій, став у пригоді під час дослідження динаміки електоральних преференцій міської громади Полтави починаючи з 1990-х рр., а також політичних технологій, що латентно впливали на поведінкові стратегії мешканців міста у різні виборчі періоди.

У роботі був застосований також дискурс-аналіз, що дозволив розкрити пласт переконань та упереджень, що сформував образ локального «Ми» у риторичних практиках місцевої еліти Полтави, визначив специфіку маркування території та соціальної сегментації мешканців міста, легітимував технології впровадження політичного «спадкоємства» та визначення «Своїх» та «Чужих» у ритуалах поділу влади на локальному рівні.

Полтава та її мешканці упродовж історії перебували в епіцентрі уваги багатьох дослідників – краєзнавців, статистичних працівників, політичних та громадських діячів, а також видатних літераторів та мистецтвознавців. Мозаїчний образ Полтави як міста, що уособлює духовний центр України, з одного боку, та міста, що утверджує імперський політико-історичний нарратив, з іншого, простежується у сотнях фоліантів різних періодів часу.

Архівні матеріали з історії розвитку міста та її громади містять важливі дані про віхи політичного самовизначення полтавчан у буремні роки ХХ століття. Зокрема, матеріали у періодичних виданнях, що були залучені у дослідження, демонструють різновекторність та неоднорідність політичних ідентичностей міської громади.

Важливий пласт аналітичних операцій було здійснено на базі даних Центральної виборчої комісії України щодо виборчих кампаній загальнонаціонального та місцевого рівнів, Державної реєстраційної служби, офіційних інтернет-ресурсів Полтавської обласної державної адміністрації, Полтавської обласної ради, Полтавської міської ради.

Цінними джерелами для дослідження також стали офіційні документи, що формували образ локального «Ми» спільноти полтавчан, зокрема, «Статут територіальної громади міста Полтави», а також програми регіонального та міського розвитку за окремими галузями – економічною, культурною тощо.

Аналітичні дані щодо громадської думки полтавчан з основних питань суспільно-політичного розвитку були залучені з соціологічних опитувань та моніторингових звітів локальних, національних та міжнародних організацій.

РОЗДІЛ 2

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ МІСТА ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ПОЛТАВИ

Місто Полтава має два провідні канали ідентифікації. Так, низка дослідників оперує ідеалізованими образами сприйняття міста як «духовної скарбниці»¹⁸, «селітрової держави»¹⁹, «українських Афін»^{20;21}, «малого Петербурга»²² – це т.зв. «позитивний» канал ідентифікації, через який Полтаву асоціюють із її славетним минулим та сучасністю. Інші автори фокусують увагу на деміфологізованих іміджах Полтави як осередку «денаціоналізованих інтернаціоналістів з москвоцентричною картиною світу»²³, одного з центрів «червоного поясу» України²⁴ – це т.зв. «негативний» канал ідентифікації, що характеризує Полтаву як місто, де зберігаються стійкі великодержавні стереотипи мислення.

---

¹⁸ Губачов В. П. Методи, інструменти створення та просування брэнда території (на прикладі м. Полтава) / В. П. Губачов, Ю. О. Жук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110531/ek8_gubachov.htm

¹⁹ Кушнір Л. Историко-географічні особливості розвитку господарського комплексу полтавського регіону / Людмила Кушнір, Сергій Шевчук // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7(2). – С. 115.

²⁰ Десятерик Д. Смачний та сильний матриархат [Електронний ресурс] / Дмитро Десятерик // Газета «День». – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/marshrut-no1/smachniy-ta-silniy-matriarhat>

²¹ Криворучко С. Українські Афіни. Саме так називають Полтаву, який виповнилося 1102 роки [Електронний ресурс] / Світлана Криворучко // Газета «Хрещатик». – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4561/art/36.html>

²² Окара А. Путешествие из Петербурга в Малый Петербург [Електронний ресурс] / Андрей Окара // Русский Журнал. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/politics/facts/20030815-ok-pr.html>

²³ Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри [Електронний ресурс] / Сергій Шебеліст. – Режим доступу: <http://incognita-day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

²⁴ Власюк О. Партийна структуризація місцевої влади: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. Власюк, Н. Прозорова, Д. Яковлев. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004b.htm

2.1. Історія, географічне положення та айдентика Полтави

Розмаїття образів, контекстів, способів сприйняття Полтави значною мірою зумовлене специфікою історії міста та його географічним положенням. Артефакти, знайдені археологами на території сучасної Полтави, свідчать про наявність людських поселень на цих землях ще у VII – VI століттях до н.е.²⁵. Однак датою, від якої історики починають вік Полтави, визнано 1173 р.²⁶ (в окремих джерелах – 1174 р.^{27:28}), коли в Іпатіївському літописі було зафіксовано, що князь Ігор Сіверський, під час переслідування половців, переправився через Ворсклу поблизу Лтави (притока річки Ворскли). Таким чином, сформувалася одна з версій походження назви міста – від гідроніма – як поселення по Лтаві. Інша версія пов'язує Полтаву зі старослов'янськими словами «огорожа», «місто, що відгороджує», підкреслюючи стратегічно важливе значення Полтави як прикордонного поселення, що перебувало на межі з Диким Полем, сприяло захисту та збереженню українського етносу, його мови, традицій самоуправління, культурного пласту. Упродовж століть ідентифікаційний маркер «оберегу» аутентичних основ українства став для Полтави визначальним.

Плин історії підтверджував також важливий політичний статус Полтави: в часи Русі це було невелике прикордонне укріплення, пізніше – стратегічно цінна прикордонна фортеця Великого князівства Литовського, Польсько-Литовської держави, згодом – полкове місто у складі Гетьманської України, повітове місто Катеринославського намісництва, центр Полтавської губернії і,

---

²⁵ Ігнаткин І. О. Полтава. Историко-архитектурный нарис / І. О. Ігнаткин, Л. С. Вайнгорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/-biblioteka/tematicheskie-podborki/vajngortovskie-hteniya?id=8026>

²⁶ Полтава. Историчний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – С. 24.

²⁷ Ігнаткин І. О. Полтава. Историко-архитектурный нарис / І. О. Ігнаткин, Л. С. Вайнгорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/-biblioteka/tematicheskie-podborki/vajngortovskie-hteniya?id=8026>

²⁸ Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич (Репринтное воспроизв. издания Полтава: Типо-литограф. Губернск. Правл. 1902 г.). Исправл. и дополн. – Харьков: САГА, 2008. – С. 7.

врешті, – обласний центр. Прикметно, що європейські традиції місцевого самоврядування були закладені в Полтаві під час дії у місті Магдебурзького права, що забезпечило всебічний розвиток міської громади. Щодо точної дати надання Полтаві цих привілеїв між істориками точиться дискусія. Одні визнають датою надання Магдебурзького права Полтаві 1752 р. та пов'язують цю подію з іменем К. Розумовського²⁹. Інші ж ставлять під сумнів цю дату та висловлюють гіпотезу, що Магдебурзьке право імовірно діяло у Полтаві ще раніше, однак під час численних пожеж документальні свідчення цього факту могли бути назавжди втрачені³⁰. Засади демократичного управління, що містилися у Магдебурзькому праві, стали основою світоглядної еволюції населення Полтави, яке здобуло правову можливість вільно обирати представницькі органи місцевого самоврядування, таким способом переймаючи кращі традиції європейської політичної культури. Це сприяло інституціоналізації демократичних практик соціальної взаємодії, укорінювало демократичні цінності у політичних традиціях та ідентитетах полтавчан як спільноти вільних городян.

Ці обставини, а також одна із визначальних історичних подій XVIII століття – битва під Полтавою під час Великої Північної війни між арміями Карла XII та Петра I, суттєво вплинули на історичну долю не лише полтавців, але й усіх українців та їхні політичні ідентичності. Полтавська битва 1709 р. стала предметом численних світоглядних спекуляцій упродовж усієї подальшої історії боротьби за українську самостійність, а одна із ключових фігур цієї події – гетьман І. Мазепа став уособленням двох протилежних історичних наративів – імперського (згодом радянського) та проукраїнського, що мало своїм наслідком розкол політичних ідентитетів та перетворення Полтавської битви на

---

²⁹ Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні [Електронний ресурс] / Микола Мар'янович Кобилецький. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletsnyi%20M.M..pdf

³⁰ Волошин Ю. Чи було, чи не було Магдебурзьке право в Полтаві [Електронний ресурс] / Юрій Волошин // Європейські традиції місцевого самоврядування в Україні. – Режим доступу: http://institute.sivertraining.org.ua/biblioteka/evrop_tradicii.pdf

символ ідеологічних протистоянь прихильників великодержавності, з одного боку, та національно-патріотичних сил – з іншого. Де-факто упродовж століть після закінчення Полтавської битви тривала битва за Полтаву, зокрема, за визначення її патріотичної місії та історичної ролі у посиленні імперської могутності. Таким чином, Полтавська битва стала однією з центральних тем політики ідентичностей у Російській імперії, вона інтерпретувалася представниками офіційної влади не тільки як важлива історична віха в житті Європи, але і як велика Перемога Петра I, зокрема, його політичної ідеї формування на основі земель Московського царства Російської імперії, асиміляції українського народу та клеймування Гетьманщини як недолугого політичного проекту українського самостійництва.

Географічне положення міста в центральному регіоні України істотним чином вплинуло на політичні ідентичності полтавчан. Перехрестя основних транспортних шляхів, якими сполучалися не тільки економічні, але і інтелектуальні ресурси місцевої громади із набутками розвитку цивілізацій Сходу та Заходу, формували унікальне середовище для основ символічного капіталу української нації. Саме на Полтавщині брали свій початок витoki української літературної мови (І. Котляревський), класичної літератури (М. Гоголь, П. Мирний, О. Вишня, М. Зошенко), філософії (Г. Сковорода), образотворчого мистецтва (В. Боровиковський, Г. Левицький, М. Ярошенко), музичного мистецтва (М. Лисенко, І. Дунаєвський), здійснювали свої наукові дослідження вчені зі світовим ім'ям (В. Вернадський, Ю. Кондратюк, М. Остроградський, М. Скліфосовський). Разом із тим, Полтава була форпостом ідейно-політичних рухів українського національного відродження та самостійництва наприкінці XIX – початку XX століття (М. Драгоманов, С. Петлюра).

Базовими політичними ідентитетами міської громади Полтави були, з одного боку, належність до українського етносу, захист його аутентичної мовної та літературної традиції, права на політичне самовизначення та самоврядність, з іншого боку – у офіційному політичному дискурсі царської влади Полтава стала символом «розколу», формування негативних стереотипів у сприйнятті ідей незалежної, вільної України.

У радянський період міської історії Полтава позиціонувалась як «місто комуністичної праці і побуту» (відповідне трактування було закріплено міськкомом КПУ у 1962 р.³¹). Через ідеологічний диктат вищого партійного керівництва у місті пропагувалася та насаджувалася ідентичність «радянської людини», з інтернаціональним минулим та «світлим комуністичним майбутнім». Політичні механізми, які були використані з метою укорінення вищезазначених ідеологем, були спрямовані на мінімізацію виявів проукраїнського патріотизму, тотальну русифікацію та здійснення репресій проти «інакомислячих»: так, у 1970-х роках КДБ активно збирало дані про «українського буржуазного інтернаціоналіста» Є. Сверстюка та його однодумців, партійні органи блокували відзначення річниці музею І. Котляревського у Полтаві, під титулом «Такие музеи нам не нужны», а також здійснювали активну пропагандистську роботу з популяризації «економічного базису» в житті суспільства, виконання норм п'ятирічних планів на фоні численних мітингів, демонстрацій, парадів з офіційно визначених нагод. Політична ідентичність полтавчан у цей період формувалася під впливом історичного конструкту належності до єдиного «радянського народу», з уніфікованими центральною владою цінностями – героїзму у праці, жертвності у боротьбі за перемогу комунізму, культивування спільності історії та культури «братніх народів».

У 1990-х рр. Полтава стала одним із епіцентрів громадського протесту: антикомуністичні настрої серед городян знайшли свій вияв, зокрема, у зборі підписів про відродження національної символіки, вшануванні пам'яті невинно убієнних у Полтавській битві, публічних голодуваннях на підтримку київських студентів, піднятті національного прапора біля пам'ятника І. Котляревському та в залі міської ради, публічних дискусіях щодо історичної ролі С. Петлюри тощо. Таким чином на початку 1990-х рр. у Полтаві відбувалася зміна суспільно-значимих орієнтирів політичного розвитку. Образ «світлого комуністичного майбутнього» став

---

³¹ Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – С. 217.

уособленням «Іншості» – архаїчної та скомпрометованої партійною верхівкою. Номенклатурні працівники швидко реагували на такі суспільні настрої та позбувалися партійних квитків як ідентитету свого зв'язку із Радянським Союзом: так, наприклад, лише за перше півріччя 1991 р. з міської партійної організації було виключено та вибуло 2090 чоловік, у тому числі добровільно – 1564³². Цей формальний перехід від радянського до «проукраїнського» табору виявився достатнім, щоб здобути лояльність полтавської громади. Такі пошуки аутентичного «Я» стали уособленням всієї України, що переживала час становлення як незалежної суверенної держави та утвердження партійної системи демократичного типу.

На тлі піднесення проукраїнських патріотичних настроїв у Полтаві було оновлено айдентику міста – герб, гімн, міський прапор. Сучасний полтавський герб, що був затверджений Полтавською міською радою народних депутатів у 1993 р., має у своїй основі міський геральдичний щит, який був зображений ще на магістратській печатці у 1700-х рр.³³. Елементи герба символізують такі чесноти полтавчан: золотий лук зі стрілою (готовність до бою), опущеною донизу (охорона мирної праці) на пурпуровому фоні (символ панування, гідності, щедрості, благочестя). Крім цього, на сучасному гербі міста зображено чотири зірки – (символ чотирьох сторін світу) та напис «Полтава», де літера «Т» виконана у формі хреста³⁴. Реабілітація давнього геральдичного атрибуту міста на початку 1990-х рр. стала важливим етапом відродження історичної пам'яті серед городян, знаком солідарності із державотворчими ідеями, що були закладені в період Гетьманщини, виявом місцевого патріотизму та прагненням до самовизначення спільноти через вшанування історичних здобутків Полтави у дорадянський та доімперський періоди її розвитку як форпосту проукраїнської політичної ідентичності.

---

³² Полтава. Історичний нарис. – С.228.

³³ Геральдика сучасної України. Полтава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&context=info&id=769#verh>

³⁴ Герб міста Полтава // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua/city/arms/>

Офіційний гімн та прапор міста Полтави були затверджені міською радою у 1996 р. Слова гімну містять такі метафори щодо Полтави: дім, фортеця, сімейство, духовна столиця, світлиця³⁵, що звеличує історичні та культурні надбання міської історії, ретранслює романтизований образ Полтави. Прапор міста має дві горизонтальні смуги: верхня – білого кольору, символізує гідність, духовність, щирість, справедливість; нижня – синьо-зеленого кольору, символізує віру, надію, упевненість, боротьбу за свободу. На прапорі також розміщена композиція елементів герба міста³⁶. Оновлення міської символіки на початку 1990-х рр. стало знаковою подією для вираження самобутності полтавчан, підкресливши особливі риси міської громади, такі як тяжіння до миру та одночасно готовність боронити свободу. Ці дві світоглядні настанови – миролюбність (як передумова конформістських політичних установок) та одночасно безальтернативність щодо відстоювання права на свободу (як основа демократичного світогляду) є базовими політичними ідентитетами полтавчан.

Прикметно, що на тлі процесів демократизації міста правове закріплення основ місцевого самоврядування було здійснено у Полтаві лише у 2010 р., коли міська рада затвердила «Статут територіальної громади м. Полтави», де, зокрема, було зафіксовано, що місто Полтава є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, в межах якої територіальна громада міста здійснює місцеве самоврядування, і яка має свою комунальну власність, свій місцевий бюджет та органи і систему місцевого самоврядування. Сама ж територіальна громада міста була визначена вищезазначеним документом як «жителі, об'єднані постійним проживанням у місті Полтаві»³⁷. Таке формально-юридичне визначення локального «Ми» було достатньо умовним та недиференційованим, адже

---

³⁵ Гімн Полтави // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua/city/hymn/>

³⁶ Прапор міста Полтава // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua/city/flag/>

³⁷ Статут територіальної громади міста Полтави // Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua/documents/>

мешканці Полтави упродовж новочасної історії незалежної України зарекомендували себе як суперечливу та неоднорідну спільноту, що включає множини «Іншостей» як щодо себе самої, так і щодо української нації загалом.

2.2. Меморіальні знаки, символи Полтави та специфіка політики пам'яті на локальному рівні

Міське середовище, в якому існує локальна громада, є місцем фіксації ціннісних преференцій городян через солідарно визначені та визнані меморіальні знаки та символи. Саме тому важливим чинником розвитку міста є політика пам'яті, що постає як спосіб повсякденного відтворення в часі відчуття належності міської громади до однієї історико-культурної спільноти.

На конструювання образу міста впливає безліч факторів – від ідеологічного нарративу, домінуючого у суспільстві, до рівня освіти та громадської активності кожного городянина, що постійно трансформуються. Т. Возняк зазначав, що «міста постійно пишуть свій нескінченний текст. Це і архітектура, яка до нас промовляє...назви вулиць, кварталів, вивіски, нумерація будинків змінюються. Змінюються соціальні типи. Змінюється і місто як простір знаків та слідів»³⁸. Якщо міське середовище, як зазначав Т. Возняк, є певним текстом, то для Полтави цей текст має однозначний титул, за допомогою якого здійснюється «дистиляція складної суміші історичних сил»³⁹ – це Полтавська битва 1709 р. Одним із її меморіальних втілень у сучасній Полтаві є пам'ятник «доблесному коменданту Полтави полковникові Келіну і славним захисникам міста 1709 року», який був встановлений у місті 1909 р. з нагоди 200-річчя Полтавської битви та містив у своїй композиції двоголового орла, що був демонтований більшовиками у 1921 р. як символ Російської імперії. У червні 2010 р. радник колишнього мера Полтави А. Матковського, доцент Полтавського

---

³⁸ Возняк Т. Феномен міста / Тарас Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/misto-zmist.htm>

³⁹ Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – С. 21.

національного технічного університету імені Ю. Кондратюка В. Трегубов заявив про реконструкцію пам'ятника з метою відновлення його втраченої частини та загалом відтворення аутентичного вигляду цього меморіального об'єкта. Така заява сколихнула громадськість Полтави та спровокувала низку критичних зауважень: «А що, якщо завтра якийсь меценат захоче «заради історичної справедливості» відновити пам'ятник Сталіну чи завішати міські установи портретами російських царів і більшовицьких вождів?», – зазначалося у заяві руху добровольців «Простір свободи». Під час полтавського рок-фестивалю «Мазепа-фест – 2010» активісти цієї громадської організації влаштували біля монумента полковникові Келіну міні-перформанс, патраючи символічну двоголову курку-мутанта і скандуючи гасла «Мазепу – в Полтаву, мутанта – в канаву!» та «Геть мутанта-окупанта!»⁴⁰.

Суперечливість та неоднорідність політичних ідентичностей полтавчан по-своєму відбилася у міському середовищі, в якому існує міська громада та яке є місцем фіксації ціннісних преференцій городян через визначені та визнані меморіальні знаки та символи. Саме тому важливим чинником розвитку міста є політика пам'яті, яку здійснюють як городяни, так і представники міської влади, що постає як спосіб повсякденного відтворення у часі відчуття належності міської громади до однієї історико-культурної спільноти та є вагомим фактором у формуванні її політичних ідентичностей. Політика пам'яті локальної громади полтавчан віддзеркалилася у назвах вулиць міста, що значною мірою ретранслюють події національної історії та є ключем для розуміння сучасних ідентифікаційних кодів мешканців Полтави.

За часів незалежності топоніміка вулиць Полтави зазнала історичної реабілітації. Так, вулиця Держинського стала Спаською (історична назва, повернута у 1992 р.) Ленінградська – Сінною (історична назва, повернута 1992 р.), Червона площа перейменована на Соборний майдан (історична назва, повернута у 1999 р.),

---

⁴⁰ Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри [Електронний ресурс] / Сергій Шебеліст. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

вулиця Луначарського – 1100-річчя Полтави (1999 р.), Карла Маркса – Володимира Козака (2000 р.), частина вулиці Рози Люксембург – Раїси Кириченко (2007 р.). Однак процес перейменування не був позбавлений деяких колізій. Наприклад, вулиця В. Кричевського, що розташована в центрі міста, до 2000 р. мала ім'я С. Кірова. Більше ніж через 10 років після перейменування цієї вулиці, станом на лютий 2011 р., було встановлено, що лише на двох будинках з двадцяти чотирьох була зазначена нова назва вулиці. Крім цього, в Полтаві станом на початок 2015 р. зберігалися такі «кальковані» з російської мови топонімічні назви, як Бумажний, Вугловий, Лодочний провулки, вулиці Кузнечна, Уютна, район Октябрський (назва внутріміських районів у Полтаві – Октябрський, Київський, Ленінський, була затверджена Указом Президії Верховної Ради УРСР ще 1952 р.). На поточному етапі розвитку міста городяни віддають перевагу нейтральним, часто романтизованим топонімічним назвам: у нових мікрорайонах Полтави є провулки Романтичний, Вічний, Незабутній, Блакитний, Весняний, Вечірній, Абрикосовий, Барвистий, Казковий, Тихий, Тіньовий, Фруктовий, Тракторний, Баварський, а також вулиці Співоча та Колоритна. Великою мірою це зумовлено аполітичністю сучасних мешканців міста, що не бажають персоніфікації у перепозначенні символічного простору Полтави та зберігають конформістські установки у сприйнятті публічного життя, що сягають своїм корінням радянської доби.

Рішення про зміну назв вулиць у місті Полтаві легалізує комісія із питань найменування й перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій. У квітні 2013 р. у місті пройшли чергові громадські слухання щодо перейменування вулиць Пролетарської та Паризької комуні на Анатолія Кукоби (перший мер Полтави часів незалежності) і Героїв Крут. Однак ані перша, ані друга ініціатива щодо перейменування вулиць не була підтримана городянами. Таке рішення для більшості, як зазначав О. Правденко, «не ідеологічні погляди, а звичайні питання із документами, які доведеться переоформлювати за власний кошт після присвоєння нової

назви»⁴¹. Реакція нинішнього мера Полтави О. Мамаєва щодо цього питання була такою: «Доки я буду міським головою, я на сесію зроду не винесу питання про перейменування жодної вулиці. Крапка»⁴².

Водночас окремі громадські активісти Полтави запроваджують альтернативну стратегію щодо перейменування вулиць. Так, на афішах місцевих концертів часто зазначається вулиця не Паризької комуни, а Героїв Крут. У такий спосіб полтавчани вводять нову, не легалізовану топонімічну назву у повсякденний вжиток. Це свідчить, зокрема, про наявність у місті двох провідних стратегій конструювання політичних ідентичностей – проукраїнської (із акцентуванням необхідності реабілітації національних героїв) та прорадянської (із домінуванням світоглядної настанови «консервації» радянських артефактів та конформістською установкою у сприйнятті символів та знаків тоталітарного минулого), що відкрито співіснують у міському просторі.

Разом із тим, у сучасній Полтаві спостерігається тенденція до ідентифікаційної конфронтації між представниками офіційного дискурсу про Полтаву (місцева владна еліта) та неофіційного дискурсу (прогресивна молодь, представники націонал-патріотичних кіл міста), які по-різному формують політику ідентичностей у Полтаві: перші відтермінують процес перейменування вулиць, пояснюючи це наявністю інших, більш нагальних економічних проблем міста, а другі прагнуть якнайскорішого перепозначення міського простору та наголошують на першочерговості зміни світоглядних установок у сприйнятті української історії та культури*.

---

⁴¹ Правденко О. Полтавські вулиці: хто і як називав [Електронний ресурс] / Ольга Правденко. – Режим доступу: <http://kolo.poltava.ua/2013/06/20/poltavskivulici-xto-i-yak-nazivav>

⁴² Мер Полтави зустрівся з громадськістю стосовно перейменування вулиці Паризької Комуни на Героїв Крут // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/news/21973>

* У травні 2016 р. голова Полтавської ОДА В. Головка на хвилі декомунізації підписав розпорядження про перейменування понад 600 вулиць Полтавщини. Так, зокрема, у Полтаві було змінено назву 111 вулиць та

Разом із тим, в інформаційному забезпеченні політики пам'яті регіону є деякі позитивні зрушення на офіційному рівні. Так, окремі структурні підрозділи органів влади, як, наприклад, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, генерують інформаційні повідомлення про ключові віхи в історичній долі регіону, реабілітуючи українську історію, вільну від радянських штампів та кліше. Наприклад, інтернет-сторінка Управління культури містить знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013–2017 рр.⁴³, де, зокрема, є згадки про видатних постатей, які були дискредитовані та забуті під час панування радянської влади, зокрема, таких громадських та церковних діячів: Мстислава, першоієрарха – Патріарха Київського і всієї України УАПЦ, М. Гнідича – поета, перекладача «Іліади» Гомера та ін. Наявність такої зведеної інформації, безперечно, сприяє підвищенню рівня обізнаності громадян з краєзнавчої історії. Крім цього, знаковою подією у культурному житті регіону останніх років стала підготовка видання «Звід пам'яток історії та культури» (2010 – 2012 рр.)⁴⁴, під час якої працівники музеїв, науковці, активісти провели значну роботу з обліку пам'яток місцевої громади.

провулків, а також двох районів: Октябрський район перейменовано на Шевченківський, а Ленінський район – на Подільський. Також було перейменовано два парки: парк Воїнів-інтернаціоналістів став парком Воїнів-Афганців, а парк Ленінського комсомолу – Студентським. Серед знакових топонімічних нововведень: вулиця Артема була перейменована на Симона Петлюри, Енгельса – Олеся Гончара, Жовтнева – Соборності, Калініна – Івана Мазепи, Клари Цеткін – Катерини Білокур, Комсомольська – Стрітенську, Красіна – Героїв АТО, Куйбишева – В'ячеслава Чорновола, Леніна – Небесної Сотні, Примакова – Юрія Тимошенка («Тарапуньки»), Пролетарська – Анатолія Кукуби, Радянської Армії – Михайла Драгоманова, Революційна – Револуції Гідності, Фрунзе – Європейську, Червонофлотська – Квітки Цісик.

⁴³ Знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013 – 2017 роки // Управління культури Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavaculture.gov.ua/dati/znamenni-j-pam-yatni-dati-poltavshchinina-2013-2017-roki.html>

⁴⁴ Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область / Упр. культури Полтав. облдержадмін., Центр охорони та дослідження пам'яток археології упр. культури Полтав. облдержадмін., Полтав. краєзнав. музей; [упоряд. та наук. ред. В.О. Мокляк]. – Полтава: АСМІ, 2011. – 359 с.

Також важливим етапом у фіксації культурного надбання регіону була підготовка та друк видання «Полтава. Пам'ятки єврейської культури»⁴⁵, у ході яких проведено численні польові дослідження з розшуку та реєстру єврейських артефактів. Це відіграє важливу роль у реабілітації єврейської історії, адже наприкінці XVIII – початку XX століття через Полтаву проходила «смуга осілості» євреїв, їх частка у загальній кількості населення у різні періоди становила до 20% від всієї кількості мешканців Полтавщини⁴⁶. У радянський час значна частина єврейських історико-культурних набутоків була втрачена або забута, тож робота, спрямована на відродження пам'яті про присутність євреїв на території Полтавщини, має як беззаперечну історичну цінність, так і важливий психосоціальний ефект для сучасних полтавчан, сприяючи зміцненню атмосфери міжетнічної толерантності у міській громаді. Паралельно із цим на Полтавщині відроджується історична пам'ять про тоталітарне минуле. Так, зокрема, у третю неділю травня 2015 р., коли в Україні відзначається День пам'яті жертв політичних репресій, очільники Полтавської області, серед яких – голова Полтавської ОДА В. Головка, голова облради П. Ворона, секретар міської ради м. Полтави О. Деркач були присутніми на офіційних заходах із вшанування пам'яті невинно убієнних у різні часи національної історії. Ці зрушення є безперечно необхідними, однак явно недостатніми для продукування ідеологічно неангажованої політики пам'яті, що потребує подальшої наполегливої роботи зі збереження та відтворення історико-культурного надбання Полтавщини.

Незважаючи на те, що монументальна пропаганда радянських часів залишила свій слід у публічному просторі полтавського регіону (станом на 1987 р. у Полтавській області нараховувалось 520 пам'яток мистецтва, 225 з яких були присвячені В. Леніну⁴⁷), у

---

⁴⁵ Гладиш К. Полтава. Пам'ятки єврейської культури: історико-архітектурний нарис / К. Гладиш, Е. Цирюльник. – Полтава, 1996. – 87 с.

⁴⁶ Білоусько О. А. Юдейські громади на Полтавщині / О. А. Білоусько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samlib.ru/m/muchnik_a_m/polt-6.shtml

⁴⁷ Журавель Г. Вивчення та збереження пам'яток Полтавського краю в діяльності державних і громадських органів (1968–1998 рр.) / Галина Журавель, Ігор Гавриленко // Наукові записки ШІЕНД. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 215.

сучасній Полтаві реабілітують національну історію та культуру через встановлення нових пам'ятників, серед яких – пам'ятники: «Козацької слави» (1994 р.), «Одвічній годувальниці українського народу» свині (2003 р.), гастрономічному бренду Полтавщини – галушці (2006 р.), прем'єрові Української Народної республіки Б. Мартосу (2007 р.), меморіальна табличка із нагадуванням про зв'язок із Полтавою С. Петлюри (2007 р.), часткова реконструкція домівки Петлюриноного племінника, першого Патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава (С. Скрипника). Також у Полтаві періоду незалежності Української держави з'явилися монумент Марусі Чурай (2008 р.), Алея гоголівських героїв (2009 р.), пам'ятник «Граніт науки» (2009 р.), пам'ятник Р. Кириченко (2012 р.). Разом із тим, полтавчани, плекаючи миролюбне та толерантне ставлення до своєї історії, упродовж 54 років (з 1960 р. до 21 лютого 2014 р.⁴⁸) мали на одній з центральних площ пам'ятник В. Леніну, що був знесений за ініціативи народного віча міста лише під час подій Революції Гідності 2013–2014 рр. (у листопаді 1990 р. громадські активісти Полтави обмежилися лише обливанням пам'ятника фарбою).

Це підкреслює половинчастість громадянських імпульсів полтавчан – з одного боку, мешканці міста прагнуть до заперечення спадку монументальної пропаганди радянської доби, з іншого – не надають цим ідеям повномасштабного змісту, обмежуючись окремими, ситуативними проявами проукраїнського патріотизму. Таким чином, полтавська громада постає як неоднорідна спільнота, що перебуває у перманентному пошуку суспільно-політичних компромісів та утвердження солідарності щодо основних віх національної історії та культури, а також осіб, які їх уособлювали.

Як засвідчує Міська програма з охорони культурної спадщини і збереження історичного середовища Полтави на 2013–2017 рр., специфіка Полтави як історично важливого міста, що ретранслює ключові віхи розвитку всієї країни, полягає, зокрема, у тому, що у місті збережено не тільки пам'ятки різних видів, але й історичну

---

⁴⁸ Вулиця Леніна // Полтава історична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_28.html#met41

планувальну структуру центральної частини міста⁴⁹. Збережені пам'ятки історії та архітектури, монументального мистецтва національного і місцевого значення є надбанням, що забезпечує Полтаві унікальний статус у низці історичних населених міст України. Так, зокрема, у переліку пам'яток культурної спадщини національного значення Полтави, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, є садиби і могили письменників І. Котляревського, П. Мирного, комплекс пам'яток «Поле Полтавської битви», пам'ятники письменникам І. Котляревському та М. Гоголю⁵⁰.

Дискусійним залишається питання щодо встановлення в Полтаві пам'ятника І. Мазепі, що було задекларовано у 2009 р. у відповідній постанові Кабінету Міністрів України та Указі Президента України, отримало легалізацію через рішення міської ради (згодом скасоване). Станом на вересень 2015 р. Полтава лишалася без меморіального вшанування гетьмана України, що уклав українсько-шведський союз. У серпні 2010 р. екс-кандидат на посаду мера міста від партії «Свобода» В. Ковальчук запропонував встановити пам'ятник Мазепі (без постаменту) на підвір'ї його приватного будинку – тимчасово, допоки не зросте національна свідомість полтавчан. Тим часом виготовлений для полтавчан пам'ятник зберігався на території творчо-виробничого комбінату «Художник» у Києві⁵¹, що, зокрема, свідчило про те, що окремі питання вшанування національної історії перебували в залежності від персональних уподобань місцевих посадовців та тактики партії, яку вони представляли*.

---

⁴⁹ Міська програма з охорони культурної спадщини і збереження історичного середовища міста Полтава на 2013–2017 роки // Діючі програми міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/documents/diyuchi_programi_miskoi_radi/

⁵⁰ Нерухомі пам'ятки України національного значення // Державний реєстр нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406

⁵¹ Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри [Електронний ресурс] / Сергій Шебеліст. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

* Знаково, що саме у ході подій Революції Гідності відбулося, зокрема, символічне долання радянського світоглядного спадку щодо таврування образу

Таким чином, у Полтаві вкрай повільно відбувалася декомунізація міського простору на тлі духовного інфантилізму частки міського населення, у системі ціннісних переваг якого домінували приватно-побутові потреби. Це формувало сучасний соціальний психотип полтавчанина, що характеризувався через такі визначальні риси, як дистанціювання від «великої політики»; домінування «ближніх» інтересів: родина, діти, дім, друзі, професійне оточення; прагнення виразити себе, але не реалізувати свої права. Зазначені маркери колективної ідентичності полтавчан значною мірою зумовлені «політикою ізоляціонізму», що впроваджувалася центральною владою під час правління В. Януковича, коли основна політична та економічна увага була спрямована на східні області країни, решті ж регіонів, включно з полтавським, було відведено роль «упокорених земель».

2.3. Особливості соціально-економічного розвитку Полтави та інформаційний простір міста

Згідно з даними перепису населення 1989 р. на території Полтавської області проживало понад 95 національностей та народностей. Серед них українців – 1 млн 536,6 тис. чоловік, тобто 87,9 % усього населення. Частка російськомовного населення становила 12,1%, українську мову як рідну визнавали 85,9% мешканців області⁵². Значної російської акультурації населення Полтави не спостерігалось.

І. Мазепи. Так, 14 жовтня 2015 р., у День захисника Вітчизни, полтавській міській громаді було представлено пам'ятник гетьману, а у лютому 2016 р. депутати Полтавської міської ради прийняли рішення про його встановлення в центрі Полтави. Незважаючи на численні провокації, у тому числі і спробу підірвати монумент, історична подія, що реабілітувала імідж І. Мазепи, все ж відбулася 7 травня 2016 р., коли у місті після декількох річних баталій було урочисто відкрито пам'ятник гетьманові за участі Президента П. Порошенка та місцевих високопосадовців, які, однак, в особі мера О. Мамаєв і надалі трансливали радянські історичні штампи та кліше: «Я виріс у РСРП, і мене вчили, що Мазепа був зрадником». Разом із тим, серед полтавчан І. Мазепа був значною мірою реабілітований задовго до його монументального втілення. Свідченням цьому є, зокрема, популярний культурно-мистецький фестиваль «Мазепа-фест», що проводився починаючи з 2003 р. щорічно до 2011 р., популяризуючи українську культуру, мову, музику, підтримуючи ідеали патріотизму серед молоді, що становила основну частку аудиторії цього культурно-мистецького заходу.

⁵² Скільки нас і які ми? // Полтавський вісник. – 1991. – №42 (48). – 18–24 жовтня. – С. 1.

Станом на 2001 р. демографічна ситуація не зазнала суттєвих змін: на території Полтавської області українців проживало 91,4 %, росіян – 7,2 %⁵³. 3-поміж українців рідною мовою назвали українську 97,1% опитаних⁵⁴.

Разом із тим, на тлі високої гомогенності з 1989 р. на території Полтавської області посилилася тенденція до старішання населення. За даними Державної служби статистики середній вік по області у 1989 р. становив 36,5 років, 1995 р. – 37,2, 2000 р. – 38,4, 2005 р. – 39,5, 2010 р. – 40,2, 2015 р. – 40,7⁵⁵. Водночас, до 2000 р. спостерігалися негативні явища у прирості населення, які змінилися позитивними тенденціями після 2000 р. Так, у 1990 р. народжуваність становила 657202, у 1995 р. – 492861, 2000 р. – 385126, 2005 р. – 426086, 2010 р. – 497689, 2014 р. – 465882 осіб⁵⁶. Демографічна ситуація у місті станом на 1 червня 2015 р., за оцінкою Головного управління статистики, є негативною: чисельність наявного населення Полтави становила 294086 осіб. Упродовж січня–травня 2015 р. кількість населення зменшилася на 876 осіб – як за рахунок природного (669 осіб), так і міграційного (207 осіб) скорочення населення⁵⁷.

Відповідно до рейтингу районів і міст області з основного показника економічного зростання валової доданої вартості (ВДВ) на останню звітну дату 2014 р. м. Полтава (виходячи зі складових на рівні області) зайняла 1-ше загальне місце. Частка міста Полтави у ВДВ Полтавського регіону – 31,4% – 1-ше місце в

---

⁵³ Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / [за ред. О. Г. Осауленка]; Державний комітет статистики України. – Київ, 2003. – С.142.

⁵⁴ Там само. – С.199.

⁵⁵ Середній вік населення (років) у Полтавській області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_02_04.htm

⁵⁶ Народжуваність (за рік) у Полтавській області // Демографічний паспорт – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/00/00_03_01.htm

⁵⁷ Соціально-економічне становище міста Полтави за січень–червень 2015 року // Головне управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.ukrstat.gov.ua>

області⁵⁸. Разом із тим, негативні тенденції відзначені у сфері доходів населення та на ринку праці. Так, у Полтаві загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати на 1 червня 2015 р. збільшилася на 2,7%, що на 22,0% більше показника на початок 2015 р. Заборгованість працівникам економічно активних підприємств у травні 2015 р. збільшилася на 18,5% і на 1 червня 2015 р. становила 3 млн грн, що в 3,6 рази більше показника на початок року. При цьому, кількість зареєстрованих безробітних на кінець червня 2015 р. становила 3,3 тис. осіб і, порівняно з кінцем червня 2014 р., збільшилася на 38,7%. Серед зареєстрованих безробітних жінки становили 65,9%, молодь у віці до 35 років – 47,9%. Загостренням відзначалася криміногенна ситуація у місті. За повідомленням прокуратури Полтавської області протягом січня–червня 2015 р. у місті обліковано 2955 кримінальних правопорушень, що на 29,3% більше, ніж за січень–червень 2014 р.⁵⁹.

Таким чином, природне та міграційне скорочення населення Полтави, негативні тенденції на ринку праці та зайнятості, зниження рівня матеріального та фінансового забезпечення мешканців міста (індекс інфляції у січні–червні 2015 р. відносно січня–лютого 2015 р. становив у Полтавській області понад 119%), криміногенна напруженість сприяли зростанню темпів «відторгнення» городян від політичного життя та посиленню абсентейстських настроїв, які підживлювалися кризовими явищами у економічному житті полтавчан.

Починаючи з 1990-х рр. базовим фактором соціальної стратифікації у полтавській громаді був доступ до фінансово-промислових ресурсів. Саме вони мали визначальну роль як для формування соціальної структури області, так і для інтенсифікації процесів соціальної мобільності, зокрема, значного відтоку інтелектуального капіталу за кордон на початку – в середині 1990-х рр. та формування нової статусної

---

⁵⁸ Влада Полтави підбила підсумки програми економічного і соціального розвитку за 2014 рік // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33286/>

⁵⁹ Соціально-економічне становище міста Полтави за січень–червень 2015 року // Головне управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.ukrstat.gov.ua>

групи – підприємців, що здобули доступ до «соціальних ліфтів» (від початку 1990-х років і до сьогодні перші три позиції зайнятості населення Полтавської області за видами економічної діяльності займають сільське господарство, промисловість, оптова та роздрібна торгівля).

Економічний потенціал Полтави та області був привабливим передовсім для представників аграрної промисловості (понад 75% земель в області – це сільськогосподарські угіддя), а також для нафто-газових керманічів (на території області є природні запаси нафти, газу та газового конденсату). Як свідчить О. Коба, частина нафтогазових родовищ області належить «Р. Ахметову, Н. Шуфричу, І. Коломойському, Е. Ставицькому, В. Пінчуку та багатьом іншим впливовим гравцям. Тому тиха й спокійна, на перший погляд, Полтавщина залишається важливою територією для розігрування політичних рішень і безпосереднього контролю»⁶⁰.

На початку 1990-х стрімко зростала політизованість керівників різноманітних підприємств області – депутатами міської ради ставали «червоні директори», зокрема таких підприємств, як Полтавський турбомеханічний завод, виробниче об'єднання «Лтава», завод газорозріджуваних ламп тощо. У сучасній структурі промислового виробництва області топові позиції мають нафтопереробна та добувна промисловість, машинобудування, харчова промисловість. Полтавська область забезпечує видобуток до 40% загальноукраїнських обсягів природного газу, понад 60% газового конденсату та понад 10% нафти⁶¹. Незважаючи на високий природно-ресурсний потенціал, мешканці Полтави та області переважно наголошують на низькому рівні доходів населення як ключовій соціальній проблемі (понад 53%)⁶². В умовах сучасного військового конфлікту на Донбасі Полтава та території, що

---

⁶⁰ Коба О. Біполярний політичний розлад. Які сили представляють Полтавщину в радах різних рівнів [Електронний ресурс] / Олекса Коба // Тиждень. UA. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/174478>

⁶¹ Промисловий сектор регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gue.gov.ua/prom/prom.htm>

⁶² Аналітичний звіт про результати вивчення громадської думки щодо актуальних питань сьогодення, проведеного у Полтавській області у січні 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/main/activities/morality_protection/oputyvannya/

перебувають в її підпорядкуванні, набувають нового геополітичного значення, коли відбувається зміщення їх географічного статусу – Полтавська область в умовах 2015 р. є не стільки центральною, скільки східною областю з-поміж територій, підконтрольних Україні. Це посилює увагу до ресурсного потенціалу місцевої громади з боку політичних та економічних груп впливу з Донбасу, які шукають для себе нові можливості для самореалізації.

На конформістські установки в ідентифікаційній матриці полтавчан мають значний вплив якості та особливості інформаційного простору міста, а саме – ЗМІ. Найбільшою популярністю у Полтаві користуються традиційні засоби масової інформації – друковані видання та телебачення, що перебувають у комунальній та приватній власності і впливають на політичні ідентичності місцевого населення, використовуючи весь арсенал політичних технологій. Так, газета «Полтавський вісник» (видання Полтавської міської ради) ретранслює результати діяльності місцевої влади у виключно позитивному ключі, натомість газета «Коло», яка виходить з 2002 р., позиціонує себе як газета «об’єктивних новин» та часто публікує викривальні матеріали щодо найбільш важливих суспільно-політичних подій життя міста. До популярних періодичних видань міста та області належить газета «Вечірня Полтава», що має свою електронну версію. Електронний засіб масової інформації має також Полтавська обласна рада – «Новини Полтавщини». На території Полтавської області функціонує Державна телерадіокомпанія «Лтава», яка охоплює 85% населення області та висвітлює найбільш важливі події регіону та діяльність муніципальної влади. В останні роки спостерігається тенденція до міграції аудиторії традиційних ЗМІ у мережу Інтернет, зокрема, на веб-сайти таких ресурсів, як «Vpoltave.info», «Коло», «Репортер», «Полтавщина». Показово, що за результатами опитувань полтавчани дещо більше довіряють місцевим ЗМІ, менше – центральним, ще менше – закордонним⁶³. Станом на 2015 р. у рейтингу

---

⁶³ Аналітичний звіт про результати вивчення громадської думки щодо актуальних питань сьогодення, проведеного у Полтавській області у жовтні 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.publicpolinfo.gov.ua/db/files/jovten_2013.doc

сайтів Полтави⁶⁴ за цитуваннями у пошуковій мережі Яндекс позицію лідера здобула сторінка обласної державної адміністрації, а також Інтернет-видання «Полтавщина», серед лідерів пошуку через пошукову систему Google – офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету, poltava.info, vpoltave.info, сайт ОДТРК «Лтава».

Переважна більшість комунальних ЗМІ у своїй роботі впливає на формування політичних прераференцій громадян у контексті їх стримування від небажаних для муніципальної влади виявів соціального протесту. Основні меседжі цих ЗМІ спрямовані на блокування неконтрольованих громадських ініціатив, що можуть підірвати основи соціальної стратифікації та розподілу сфер впливу у місті. Так, наприклад, у 2014 р. на виконання заходів Комплексної програми сприяння розвитку громадянського суспільства та інформаційної сфери в Полтавській області понад 70% відсотків бюджету (майже 4 млн грн) було спрямовано на сприяння розвитку інформаційної сфери, зокрема, фінансову підтримку засобів масової інформації, співзасновниками яких виступали обласна рада та обласна державна адміністрація (2 млн 147 тис. грн). При цьому, на забезпечення розвитку громадянського суспільства було виділено лише 340 тис. грн, що становило 6,5% від загальної суми виділених коштів⁶⁵. Такий дисбаланс у забезпеченні розвитку громадського сектору спрямований на консервацію місцевого політичного режиму та монополізацію владних ресурсів. Натомість потенційно більш активна соціальна група молоді «мігрує» в Інтернет-мережу, де віднаходить нові канали комунікації та можливості самовираження через віртуальні спільноти у соціальних мережах. У такий спосіб спектр політичних ідентичностей полтавчан значною мірою залишається атомізованим.

---

⁶⁴ Рейтинг сайтів Полтави за цитуваннями: Яндекс віддає перевагу облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doa.in.ua/blog/834-rejting-sajtiv-poltavi-za-tsitivannjami-yandeks-viddae-perevagu-oblderzhadministratsiji.html>

⁶⁵ Звіт про виконання у 2014 році Комплексної програми сприяння розвитку громадянського суспільства та інформаційної сфери в Полтавській області на 2013 – 2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/main/activities/objective_programs/

2.4. Громадський сектор Полтави та релігійна ситуація у місті

Альтернативу комунікативним мережам традиційних та електронних ЗМІ створює громадський сектор. Показник загальної кількості громадських організацій станом на 2003 р. в області утримувався на середньоукраїнському рівні – 1 організація на 1800 осіб⁶⁶, однак вплив громадських організацій на політичне життя у місті залишається стабільно незначним, а потенціал соціальної активності полтавської громади великою мірою нереалізований. Станом на 2014 р. в області налічувалося понад 850 обласних громадських організацій і фондів та майже 3240 місцевих громадських організацій⁶⁷.

Активізація громадського сектору традиційно спостерігається в Полтаві як один із етапів підготовки до місцевих виборів. Так, уже у 2014 р. у Полтаві розпочали свою роботу декілька громадських організацій під керівництвом низки політичних діячів місцевого рівня. Серед них – громадська організація «Відродження Полтави», яку очолив С. Чередніченко – колишній працівник державного апарату у сфері контролю за якістю лікарських засобів. Однією із ноу-хау організації став проект створення «Картки Полтавця», яка надає змогу мешканцям міста купувати ліки за пільговими цінами. Ще одна громадська організація – «Нова Полтава» здійснює свою роботу під проводом Л. Жиденка (секретар Комісії з питань паливно-енергетичного комплексу та використання надр у Полтавській обласній раді). Крім цього, до місцевої політичної еліти, що активно впливає на життя громадського сектору Полтави, належить О. Удовіченко – колишній голова Полтавської облдержадміністрації, який був очільником обласного осередку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У 2014 р. під його головуванням розпочала свою роботу громадська організація «Рідне місто, рідний край», яку

---

⁶⁶ Регіональний портрет України / за заг. ред. Юлії Тищенко. – К.: УНЦПД, 2003. – С. 218.

⁶⁷ Суспільно-політична ситуація в Полтавській області 2014 // Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/inner_policy/society_politics_situation/situation_2014/

активно підтримали представники великого бізнесу з нафтогазової сфери області, а також колишні регіонали.

Ці приклади є свідченням того, що, з одного боку, на декларативному рівні, громадські організації сьогодні є наявним політичним суб'єктом у структурі суспільної комунікації в Полтаві. З іншого боку, більшість громадян не є інтегрованими у практику системної роботи в громадському полі. Громадські організації очолюють представники державного апарату, а населення міста не ідентифікує себе як консолідовану спільноту, що оперує інструментами впливу та зворотного зв'язку із владними інститутами.

Під впливом цих історичних умов (слабкість зв'язків між існуючими громадськими організаціями, симулятивна співпраця громадських організацій та муніципальної влади у питанні консолідованої стратегії трансформації суспільства, моральна та економічна деградація частини населення, залученої до оплачуваних акцій громадського протесту) громадські організації на поточному етапі розвитку у Полтаві потребують нарощення своїх кількісних та якісних показників для встановлення балансу лояльності серед полтавчан, підвищення рівня суспільної довіри і, як наслідок, – частки партисипаторності місцевого населення у публічному секторі.

Релігійна ситуація у місті відзначається толерантністю, відсутністю виявів релігійного екстремізму та фанатизму. Найчисельнішими і найвпливовішими релігійними організаціями залишаються православні церкви (всього в області їх налічується 685, з них – 477 УПЦ, 181 – УПЦ – КП, 10 – УАПЦ, 17 – інші)⁶⁸.

Як свідить офіційний сайт управління культури Полтавської обласної адміністрації, станом на липень 2015 р. релігійна ситуація в області була стабільною і прогнозованою, виявів релігійного екстремізму й фанатизму не зафіксовано. Стосунки між органами державної влади, церквами та релігійними організаціями є толерантними, врівноваженими. Відкритих міжконфесійних протистоянь не спостерігалось.

---

⁶⁸ Суспільно-політична ситуація в Полтавській області 2014 // Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/inner_policy/society_politics_situation/situation_2014/

Полтавщина відзначається конфесійною розмаїтістю (41 конфесія, течія і напрям). Станом на 1 січня 2015 р. на Полтавщині діяло 1124 релігійні організації (1099 релігійних громад, 11 управлінь, 3 духовні навчальні заклади, 6 монастирів, 1 братство, та 4 місії). Розвиваються протестантські конфесії, релігійних організацій яких в області налічується майже 400. Найвпливовішими є євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської – п’ятидесятники, адвентисти сьомого дня, об’єднання християнських церков «Світло життя». Помітна їх культова діяльність, благодійність, боротьба з наркоманією та алкоголізмом. Активні також місцеві релігійні громади Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви, Римсько-католицької церкви, Духовного управління мусульман України. Серед новітніх релігійних рухів в області найбільш активною є Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони).

В області функціонує 28 релігійних організацій національних меншин. Релігійні організації національних меншин нечисельні, за винятком Полтавської та Кременчуцької іудейських громад Хабад Любавич, а також мусульманської громади м. Полтави, які діють досить активно.

Разом із тим, на релігійне життя у Полтаві, як і у всій Україні, впливають суспільно-політичні виклики, зокрема, протистояння Київського та Московського патріархатів Української православної церкви. На тлі загострення сепаратистських настроїв на Сході України у Полтаві спостерігалися поодинокі спроби посилити ці тенденції із використанням релігійних вірувань як інструменту боротьби за політичне домінування. Так, на території Спаського храму у Полтаві у квітні 2014 р. було зафіксовано факт розповсюдження листівок, в яких, зокрема, було зазначено, що «Україна не може існувати як самостійна держава, оскільки вона є членом тіла Росії», щодо характеристики ситуації в державі використані такі епітети, як «Майданна тряска», щодо інакомислячків – «вовки-раскольніки», «євросатаністи», «ерзаци» християнства⁶⁹.

---

⁶⁹ Біля полтавської церкви роздавали сепаратистські листівки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolo.poltava.ua/poltavskij-vimir/bilya-poltavskoyi-tserkvi-rozdavali-separatistski-listivki-20185.html>

Разом із тим, полтавська міська громада виявляє стійкий імунітет до продуктів політичної пропаганди: так, у місті упродовж останніх років проходили окремі заходи, що об'єднували представників різних релігійних конфесій задля соборного богослужіння за мир в Україні, просвітницької роботи з молоддю тощо. Помітною подією у політичному самовизначенні релігійних громад Полтави стало створення «Полтавського батальйону небайдужих», які допомагають Збройним силам України та переселенцям з Донбасу, утверджуючи толерантність та врівноваженість у відносинах громадян з різних регіонів України.

РОЗДІЛ 3

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ПОЛТАВИ У 1991–2014 РР.

Тема ідентичності в політичній науці є достатньо контрадикторною. З одного боку, сьогодні ми спостерігаємо своєрідний «дискурсивний вибух» довкола цього питання, активні пошуки конвенційних основ формування та трансформацій колективних форм ідентичності, з іншого – є свідками антагоністичності розвитку цього феномену в історичній площині. Англійський соціолог культури С. Холл виразив цю суперечливість через констатацію «і необхідності, і «неможливості» ідентичності»⁷⁰, а польський соціолог З. Бауман влучно зазначив, що «модерна «проблема ідентичності» полягала в тому, як створити ідентичність та зберегти її міцною та стійкою, тоді як постмодерна «проблема ідентичності» полягає, передусім, у тому, як уникнути фіксації та зберегти свободу вибору»⁷¹. Питання логіки відмінностей в конструюванні колективних форм ідентичності можна виразно унаочнити через дослідження динаміки електоральних преференцій локальних спільнот. У цьому розділі у фокусі нашої уваги перебуватиме міська громада Полтави, її виборчі орієнтири та стереотипи.

Полтавська громада є надзвичайно цікавим суб'єктом в українській політиці. Так, з одного боку, до сьогодні у ній зберігаються стійкі прорадянські настрої, «почасти зумовлені тривалою професійною пропагандою, особливо в культурно-освітній галузі, завдяки чому були виховані цілі покоління денационалізованих інтернаціоналістів з москвоцентричною картиною світу. Додатковим чинником ностальгії за втраченою величчю є присутність у місті чималої кількості відставних працівників КГБ і військово-

---

⁷⁰ Hall S. Who Needs «Identity»? // Question of Cultural Identity / ed. by Stuart Hall and Paul du Gay. – London, 2000. – P.16

⁷¹ Бауман З. От пилигрима к туристу, или Краткая история идентичности / Зигмунд Бауман // Національна ідентичність. Хрестоматія / уряд. Т. С. Воропай. – Харків: Крок, 2002. – С. 279.

службовців, які вважали дуже престижним жити на пенсії в затишній Полтаві»⁷². З іншого боку, Полтава до сьогодні залишається надзвичайно активним осередком економічного розвитку – у 2015 р. за результатами соціально-економічного моніторингу регіонів, представленого Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Полтавська область посіла 2-ге місце серед регіонів України за показником економічної ефективності, 3-тє місце в інвестиційно-інноваційному розвитку та зовнішньоекономічній співпраці⁷³. Таким чином, актуальним є питання взаємної детермінованості економічного поступу міста (як і регіону в цілому) та зміни електоральної карти місцевої громади.

3.1. Трансформації політичних ідентичностей полтавчан під час президентських виборчих кампаній

Палітру політичних ідентичностей полтавчан, зокрема, їх трансформації унаочнюють хід, а також результати плебісциту та виборів різних років. Національне піднесення та згуртування антикомуністичних сил у Полтаві, що відбулося наприкінці 1980-х рр., засвідчили результати референдуму на підтвердження Акту про незалежність України: його підтримали 92,7% виборців міста. Одночасно із проведенням Всеукраїнського референдуму про незалежність України відбулися і перші вибори Президента України. Сплеск антикомуністичних настроїв, що мав місце як у загальнонаціональному масштабі, так і в Полтаві, не призвів до висунення на президентську посаду єдиного кандидата від націонал-патріотичних сил. Окрім В. Чорновола, до виборчого процесу як претенденти долучилися Л. Лук'яненко та І. Юхновський. Тож стартові позиції кандидатів суттєво різнилися – розпорошеному таборі опозиції протистояв єдиний кандидат від партійної

---

⁷² Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри / Сергій Шебеліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>

⁷³ Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/soczialno-ekonomichnij-rozvitok-oblasti/rejtingova-oczinka-soczialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-sichen-gruden-2015-roku.pdf>

верхівки комуністичного режиму. Основна конкуренція на президентських виборах 1991 р. розгорнулася між представником радянського номенклатурного апарату Л. Кравчуком (на той момент обіймав посаду голови парламенту, до того – був секретарем ЦК КПУ) та дисидентом В. Чорноволом. У власних електоральних симпатіях у цій кампанії полтавська громада залишилася на консервативних позиціях, виявивши стійкі sentimenti до представника «радянської школи» державних управлінців: так, на виборах Президента 1991 р. у Полтаві переміг Л. Кравчук, за нього проголосували 66,5% полтавчан, за В. Чорновола – 18,1%, Л. Лук'яненка – 5,7%⁷⁴.

Прикметно, що від моменту здобуття незалежності 1991 р. значна частина номенклатурних працівників у місті та області змінила власні поведінкові стратегії, перейшовши з комуністичного до націонал-патріотичного табору, таким способом не втративши своїх статусних позицій у політичному полі. Також активізувалися процеси конвертування владних повноважень у економічні капітали із подальшим зрощенням бізнесу та державного апарату.

Спектр політичних ідентичностей полтавчан на початку 1990-х років усталювався під впливом фахових політтехнологічних інструментів, а саме: численних спекуляцій довкола теми невизначеного майбутнього України. Образ колективного «Ми» української нації, її політичних орієнтирів був надзвичайно розмитим, тож необхідними ставали чіткі меседжі щодо основних націстворчих, об'єднавчих ідей. Прикметно, що в виборчій агітації у цьому контексті перевагу не було надано позитивним каналам ідентифікації, а переважно застосовувалися негативні образи – загрози та занепаду України, небезпеки кожної родини, якщо вибір не буде здійснено на користь одного з кандидатів.

Такий «месіанський» підтекст чітко простежувався, зокрема, у передвиборчій агітації Л. Кравчука на шпальтах полтавської преси напередодні президентських виборів 1994 р.: «Якщо не хочете стати біженцями, якщо Вам дорогі мир і злагода в нашій країні,

---

⁷⁴ Наш вибір // Полтавський вісник. – 1991. – №49 (55). – 6–12 грудня. – С. 1.

якщо Ви любите своїх синів і не хочете отримувати на них похоронки – зробіть правильний вибір! Леонід Кравчук – мир і злагода в нашому домі!»⁷⁵. Таким чином Л. Кравчук позиціонувався як гарант державної безпеки та незалежності країни, своєрідний «батько нації». Разом із тим, ключовий суперник Л. Кравчука у президентській кампанії 1994 р. – Л. Кучма та його команда (ідентифікована як група «червоних директорів») висували на противагу вищезазначеним гаслам ідею наведення економічного порядку в країні та надання російській мові статусу державної. Така політична риторика розділила полтавських виборців на два майже рівнозначні табори, що засвідчили результати першого туру президентських виборів 26 червня 1994 р.: Л. Кравчук здобув 29,5% голосів, другим став Л. Кучма – 28,4%. Третім фінішував О. Мороз, за якого проголосувало 18,2% виборців⁷⁶.

10 липня 1994 р. відбувся другий тур президентських виборів, в якому полтавчани укріпились у власних симпатіях до Л. Кучми, що здобув перемогу за результатами голосування по місту. За підсумками виборів 1994 р. електоральний портрет виборця м. Полтави набув більш чітких рис, а саме – стійкими залишилися орієнтації на постать лідера, безвідносно до його партійного минулого. Цей специфічний феномен «безпам'ятства» був зумовлений, зокрема, відсутністю сильного опозиційного кандидата, вільного від радянських штампів та кліше у практиках здійснення державного управління. Найвищу електоральну підтримку здобув ідентифікаційний маркер добробуту та економічних реформ, питання культурного відродження нації лишилося на маргінесах уваги широких кіл громадськості. Таким чином сформувався провідна лінія розламу між політичними ідентичностями полтавчан – від націєтворчого підйому та неприйняття радянського спадку у 1990–1991 рр. до лояльності та конформізму щодо постатей, які його уособлювали у 1994 р.

---

⁷⁵ Леонід Кравчук – мир і злагода в нашому домі! // Полтавський вісник. – 1994. – №28 (190). – 8–14 липня. – С. 1.

⁷⁶ Кравчук – гарант державності України // Полтавський вісник. – 1994. – №27 (189). – 1–7 липня. – С. 1.

У 1999 р. президентська кампанія відбулась у форматі чергового протистояння «реформістів» та комуністів, яких представляли два ключові кандидати – Президент Л. Кучма та лідер Комуністичної партії України П. Симоненко. Провідною темою у політичній агітації Л. Кучми було недопущення «червоного реваншу», тобто, по суті, застосовувалася технологія впровадження протестного голосування. Прикметно, що у Полтаві у цей рік відзначали 1100-річчя заснування міста. Тож основний акцент був зроблений на консолідації молодого покоління, яке на тлі відновлення у публічному дискурсі міста історичних дискусій про героїчне минуле Полтави було центральною електоральною групою для чинного на той час Президента. Це, зокрема, стало причиною для чергового призначення: Головою міського штабу підтримки кандидата Л. Кучми був призначений ректор Полтавського державного педагогічного інституту В. Пашенко.

Водночас розширенню електорального кола симпатій до чинного Президента сприяла місцева преса, розміщуючи на шпальтах своїх видань численні агітаційні матеріали співчутливого змісту на кшталт «Діючому Президенту – найскладніше»⁷⁷. Фактично гарант Конституції виступав у цій риторичній схемі як уособлення всього українського народу, якому нелегко обрати свою, унікальну стратегію розвитку. Стійкою була асоціація новонародженої нації із молоддю та пошуками основ самовизначення. Показово, що напередодні всенародного волевиявлення Комітет виборців України проводив у Полтаві акцію «Студентські вибори Президента», під час якої полтавські студенти мали змогу умовно проголосувати за одного із кандидатів у президентській гонці. Як свідчить «Полтавський вісник» від 8 жовтня 1999 р., у опитуванні, в якому взяло участь 3107 студентів з 5 ВНЗ Полтави, найбільше голосів здобув Л. Кучма (17%), О. Мороз (15,7%), Н. Вітренко (12%), Є. Марчук (7,3%), Ю. Костенко (5,3%),

---

⁷⁷ Діючому Президенту – найскладніше // Полтавський вісник. – 1999. – № 36 (459). – 3 вересня. – С. 2.

Г. Удовенко (4,9%), П. Симоненко (4,6%). Кожен п'ятий респондент не підтримав жодного кандидата⁷⁸.

Упевнене за прогнозами лідерство Л. Кучми було підтверджено у першому ж турі голосування у Полтаві: 31 жовтня 1999 р. виборці міста обрали лідером перегонів Л. Кучму (ТВО №144 – 26,89%, ТВО №145 – 22,95%), друге місце закріпив за собою П. Симоненко (ТВО №144 – 17,07%, ТВО №145 – 15,55%)⁷⁹. Разом із тим, результати голосування по області суттєво відрізнялися від вибору полтавчан: мешканці Полтавської області на перше місце президентських перегонів вивели лідера Соцпартії О. Мороза (26,2%), друге місце посів П. Симоненко (21,8%), і лише третє – Л. Кучма (19,6%)⁸⁰. Реакція чинної влади на неочікуваний вибір мешканців області, що контрастував із симпатіями полтавчан, які передбачувано зреагували на передвиборчу пропаганду, була миттєвою: одночасно із опублікуванням результатів голосування, на наступний день після візиту до Полтави Прем'єр-міністра В. Пустовойтенка, мешканцям області було повідомлено про Указ Президента щодо призначення нового голови Полтавської облдержадміністрації. Цю високу посаду обійняв А. Кукоба⁸¹.

Після оновлення керівництва області коло симпатиків Л. Кучми розширилося до меж очільників Церкви. Так, напередодні другого туру голосування свої думки щодо належних політичних уподобань народу висловив Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет у своєму зверненні до української пастви, що було надруковано у місцевій пресі м. Полтави: «Від імені нашої святої Церкви закликаю всі політичні партії і громадські організації

---

⁷⁸ Студентство віддало перевагу Л. Кучмі // Полтавський вісник. – 1999. – №41 (464). – 8 жовтня. – С.2.

⁷⁹ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/-WEBPROC0>

⁸⁰ Так проголосували // Полтавський вісник. – 1999. – №45 (468). – 4 листопада. – С.1.

⁸¹ Указ Президента України від 2 листопада 1999 р. №1431/99 «Про призначення А. Кукоби головою Полтавської обласної державної адміністрації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-1431/99>

державницького, демократичного спрямування в цей критичний момент випробування української державності та загрози тоталітарного реваншу підтримати на виборах Президента України кандидатуру нинішнього глави держави Леоніда Кучми, який є гарантом збереження державної незалежності і демократії в Україні»⁸². Ідеї порятунку від чергової комуністичної загрози для України та збереження життя кожної родини червоною ниткою проходили і в агітаційних бурлесках самих полтавчан. Так, у статті «Час великого протистояння й історичного вибору»⁸³ її автор, В. Посухов, цитує вірш, почутий з вуст пенсіонера Полтави:

Если не хочешь с Кавказа гробов,
Если не хочешь сожженных домов,
Если не хочешь гражданской войны,
Выбери Кучму – мир для страны!

14 листопада 1999 р., під час проведення другого туру голосування, полтавчани не змінили своїх політичних симпатій: 51,05% у ТВО №144 та 44,06% у ТВО №145 надали перевагу Л. Кучмі, 38,62% і 47,13%, відповідно – П. Симоненку⁸⁴. Загалом виборча кампанія продемонструвала чутливість та залежність полтавської громади від спекулятивних політичних гасел щодо вибору «найменшого зла», відзначалась активним застосуванням адміністративного ресурсу та суперечливістю політичних симпатій мешканців м. Полтави та результатами голосування по області, де П. Симоненко набрав 57,66% голосів виборців, а Л. Кучма – 35,2%. Таким чином переважна більшість полтавчан ідеологічно дистанціювалася від симпатиків Комуністичної партії України, які переважали в області, та висловилися на підтримку демократичного курсу розвитку держави.

2004 р. став знаковим в історії президентських виборів у незалежній Україні, коли полтавчани разом із усією країною

---

⁸² Полтавський вісник. – 1999. – № 46 (469). – 12 листопада. – С.3.

⁸³ Посухов В. Час великого протистояння й історичного вибору / В. Посухов // Полтавський вісник. – 1999. – № 46 (469). – 12 листопада. – С.2.

⁸⁴ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>

пережили своєрідний ідентифікаційний розрив із минулим. Специфіка виборчої кампанії полягала в тому, що вперше у ній не брав участь діючий Президент. Основними конкурентами у перегонах стали представник влади, Прем'єр-міністр В. Янукович, та экс-прем'єр-міністр В. Ющенко. Активну участь у підтримці демократичних перетворень, уособленням яких у 2004 р. став В. Ющенко, брали громадські діячі та широкі кола полтавської міської спільноти. Так, на шпальтах видання «Полтавська думка – 2000» (засновник видання – О. Кулик, який був на виборах довіреною особою В. Ющенка) з'явилися численні агітаційні матеріали на підтримку кандидатури В. Ющенка, а 24 листопада 2004 р. у центрі Полтави зібрався декількатисячний мітинг, на якому мешканці міста вимагали відставки голови ЦВК С. Ківалова, а також висловили вимогу оприлюднення правдивих результатів голосування на президентських виборах. Крім цього, на мітингу висловили недовіру колишньому меру Полтави, народному депутатові А. Кукобі (який був на виборах довіреною особою В. Януковича) та вирішили відкликати його з Верховної Ради⁸⁵. Безпосередньо напередодні виборів на шпальтах полтавської преси з'явилися численні повідомлення про застосування адміністративного ресурсу з боку державних посадовців: тиск на студентів, замовлення автобусів із «гастролерами» для голосування за відкритими талонами, підкуп виборців тощо. Разом із тим, кандидатуру В. Януковича активно підтримували представники місцевої політичної еліти, зокрема, А. Кукоба, який стверджував, що «В. Янукович, на відміну від своїх попередників, не вдався до прожекторства та популізму»⁸⁶.

За свідченням Т. Пустовіта, на президентських виборах 2004 р. «відбувалося багатомісячне інформаційне зомбування електорату, готувалися і публікувалися різні звернення до полтавців із закликом проголосувати тільки за В. Януковича (наприклад, звернення представників трудових колективів, громадськості Полтави та Полтавського району до виборців; звернення загальних

---

⁸⁵ Полтавська думка – «2000». – 2004. – №48 (524). – 26 листопада. – С.1.

⁸⁶ Вечірна Полтава. – 2004. – №43 (608). – 21 жовтня. – С.1.

зборів асоціації керівників закладів освіти Полтави; звернення педагогічних працівників Полтави; звернення керівників промислових підприємств Полтави; масово знімалися із занять студенти і виводилися на мітинги на підтримку провладного кандидата... На шляхах і вулицях обласного центру височіли бігборди тільки провладного кандидата, скрізь були однакові гасла на кшталт: «Полтава за Януковича!», «Лікарі за Януковича!», «Освітняни за Януковича!», з кожної вітрини магазину (чи навіть державної установи, навчального закладу) проглядався його портрет»⁸⁷.

Однак це не мало вирішального значення. У першому, другому турах голосування, а також під час повторного голосування в усіх територіальних виборчих округах Полтави переміг В. Ющенко. Так, у першому турі голосування у 2004 р. за нього проголосувало 43,47% виборців міста у ТВО №147 і 46,93% у ТВО №148. Цього разу Полтавська область була одноставною у висловленні підтримки представнику демократичних сил. Загалом на Полтавщині за В. Ющенка проголосувало 43,64%, у той час як за В. Януковича – 25,95%. Під час другого туру голосування перемогу повторно закріпив за собою В. Ющенко: на його підтримку висловилося 60,86% виборців області, за Януковича – 34,5%. У м. Полтаві В. Ющенко також став лідером із результатом 52,33% у ТВО №147 та 56,87% у ТВО №148 проти 41,61% та 37,58%, відповідно, за В. Януковича. Результати другого туру голосування стали предметом розгляду у судовій палаті в цивільних справах Верховного Суду України. На виконання рішення Верховного Суду України Центральна виборча комісія призначила повторне голосування на 26 грудня 2004 р. Переголосування другого туру засвідчило стійкість політичних преференцій мешканців Полтави: В. Ющенко фінішував у м. Полтаві із результатом 56,71% у ТВО №147 та 61,43% у ТВО №148 проти 37,12% та 32,88%, відповідно, за В. Януковича⁸⁸.

---

⁸⁷ Уроки українських революцій // Зоря Полтавщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zorya.poltava.ua/?p=14376>

⁸⁸ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>

Таким чином, політичні ідентичності полтавчан за підсумками виборів 2004 р. зазнали істотних змін. По-перше, мотиваційно-ідеологічна складова суспільних переконань була реалізована у політичній дії – акціях протесту проти фальсифікацій виборчого процесу. Полтавська громада заявила про себе як консолідована спільнота, що виявила не пасивну, а активну готовність брати участь у національному розвитку на достеменно демократичних засадах. Зазнав змін і політичний клімат у області – незважаючи на можливості адміністративного ресурсу, громадяни виявили стійкий імунітет до продуктів владної пропаганди та переосмислили ідейні основи легітиматії влади.

Президентські вибори 2010 р. стали черговим випробуванням для полтавчан. Місцева влада прагнула реваншу та відкрито виступала на підтримку кандидатури В. Януковича, який активно пропагувався в інформаційному просторі міста. Так, у обласній щотижневій газеті «Полтавський вісник» від 1 січня 2010 р. безпосередньо напередодні виборів була розміщена пряма мова нового мера Полтави А. Матковського під заголовком «Кандидат на посаду Президента Віктор Ющенко та його команда ненавидять Полтаву та полтавців»⁸⁹. Однак міська громада Полтави у першому ж турі голосування, що відбувся 17 січня 2010 р., віддала більшість голосів «альтернативному» кандидату Ю. Тимошенко – 28,44% у ТВО №146 і 30,53% у ТВО №147, а В. Янукович здобув лише 25,59% та 23,55%, відповідно. Другий тур голосування, що пройшов 7 лютого 2010 р., позиції лідерів перегонів не змінив: Ю. Тимошенко зберегла лідерство із результатом 51,61% у ТВО №146 і 54,67% у ТВО №147, В. Янукович набрав 39,97% та 37,49%, відповідно⁹⁰.

Президентська кампанія 2014 р. проходила в умовах інформаційного та військового протистояння у АРК та південно-східних регіонах країни, відзначилася гострою суспільно-політичною

---

⁸⁹ Кандидат на посаду Президента Віктор Ющенко та його команда ненавидять Полтаву та полтавців // Полтавський вісник. – 2010. – 1 січня. – С. 4.

⁹⁰ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

ситуацією. Резонансні події на Донбасі стали топ-темою для кандидатів, кожен з яких пропонував свій алгоритм виходу із загальнонаціональної кризи. У цей важливий історичний момент за підсумками виборів у Полтаві перемогу здобув П. Порошенко із прихильністю 53,73% виборців у ТВО №146 і 54,78% у ТВО №147. Ю. Тимошенко підтримали 11,88% і 12,08%⁹¹, відповідно, що стало передовсім індикатором солідарності та суспільної консолідації полтавчан довкола ідей унітарності та неподільності держави, повного перезавантаження влади, створення дієвих механізмів громадського, правового і політичного контролю, децентралізації влади, формування єдиного гуманітарного українського простору.

Таким способом полтавська міська громада і далі долала пострадянський травматичний синдром, що полягав у переважно некритичному сприйнятті політичних реалій та осіб, що його уособлювали. Політичні ідентичності мешканців міста трансформувались у напрямі прийняття ідей європейського вибору та сподівань на оновлення політичної еліти як на місцевому, так і національному рівнях.

3.2. Динаміка електоральних преференцій міської громади Полтави на парламентських та місцевих виборах

У виданні «Полтавський вісник» (щотижнева газета, заснована Полтавською міською радою народних депутатів) за 21–27 січня 1994 р. розміщено соціологічний матеріал, який дозволяє портретувати виборця Полтави 1990-х років. За основу даних взято анкети 157 передплатників газети, 85% з яких становили мешканці Полтави, решта – мешканці райцентрів та приміських сіл. За соціальним статусом респонденти розподілилися таким чином: 12% – робітники, 13% – представники інтелігенції, 26% – інженерно-технічні працівники та службовці, 49% – пенсіонери. Як свідчать результати опитування, намір взяти участь у виборах 1994 р. мали 94% опитаних, ще 4% були готові відмовитися від голосування, а щодо невизначеності позиції заявило близько 2% респондентів. При цьому, довіра до політичних парій (блоків) була

---

⁹¹ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

набагато нижчою – свій голос за представника певної партії (блоку) були готові віддати лише 51% опитаних, 21% підтримували незалежного кандидата, 15% – представника трудового колективу, 13% – певного депутата тодішньої Верховної Ради України. Щодо професійного цензу проходження до Верховної Ради України більшість учасників опитування зійшлися на думці, що необхідно віддавати перевагу спеціалістам. Серед партій лідерство утримував Народний Рух України – 17%, Соціалістична партія України та Комуністична партія України мали підтримку на рівні 7%, Демократична партія України – 5%. Стосовно лідерів виборчого марафону респонденти у кількості 39% дотримувалися думки, що жодна з партій (блоків) не здобуде більшості у новому складі Верховної Ради України. Разом із тим, 30% пророкували перемогу Народному Руху України, Демократичній партії України або ж загалом демократичному блоку, 20% – висловилися на підтримку Комуністичної партії України та Соціалістичної партії України, а 11% лишилися байдужими до цього питання⁹². Отже, полтавський виборець напередодні парламентських виборів 1994 р. був соціально активним, зі стійкою симпатією до політичних сил національно-демократичного спрямування на фоні дещо менш сильної прихильності до лівих сил (СПУ, КПУ).

Парламентські вибори 1994 р. були проведені відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р., який передбачав мажоритарну виборчу систему, зокрема, обов'язкову 50%-ву явку виборців, два тури голосування та принцип здобуття абсолютної більшості голосів для перемоги у виборах. Офіційно під час виборчої кампанії участь у перегонах взяли представники 28 політичних партій, загальнонаціональними лідерами та одночасно ідейно-політичними конкурентами були дві провідні політичні партії – Комуністична партія України та Народний Рух України. Безпосередньо перед першим туром виборів представники національно-демократичних сил Полтави не змогли узгодити власні дії та зробити ставку на спільних канди-

---

⁹² Як проголосуємо, так і житимемо // Полтавський вісник. – 1994. – № 4 (166). – 21–27 січня. – С. 3.

датів. Власне це і стало для них фатальною помилкою: ніхто, окрім М. Кульчинського, не зумів вийти у другий тур виборів. У двох із трьох виборчих округів Полтави у другий тур пройшли представники блоку кандидатів-військових. Серед лідерів першого туру були представники КПУ, а також УНА-УНСО. Явка у першому турі у Полтаві становила 72% (дані складені на підставі повідомлення трьох окружних виборчих комісій у м. Полтаві, опублікованих у «Полтавському віснику» за 1–7 квітня 1994 р.⁹³) за середньої активності по області на рівні 84,03%⁹⁴. За підсумками другого туру у всіх трьох виборчих округах Полтави перемогу здобули позапартійні кандидати – В. Білоус (військовослужбовець), В. Головка (військовослужбовець), В. Носов (інженер-конструктор)⁹⁵. Симптоматично, що двоє з трьох переможців були представниками державного апарату – В. Білоус обіймав посаду уповноваженого Комітету з питань соціального захисту військовослужбовців при Кабінеті Міністрів України в Полтавській області, а В. Носов був народним депутатом України, членом комісії Верховної Ради України з питань законодавства та законності. Результати голосування полтавців на парламентських виборах 1994 р. підтвердили: по-перше, посилення позицій групи колишніх номенклатурних працівників, які після 1991 р. утримували свій позапартійний статус як певне політичне алібі; по-друге, фіаско націонал-демократичних сил, які не змогли подолати внутрішні суперечності та не створили потужного опозиційного середовища для боротьби за політичне лідерство; по-третє, стійкі сентименти полтавчан до військовослужбовців, які мали високі статусні позиції у соціальному полі Полтави та довіру міської громади.

Місцеві органи державної влади у Полтавській області, як і у всій Україні, на початку 1990-х рр. були реформовані через прийняття Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р., що був

---

⁹³ Чи вирішиться все у другому турі? // Полтавський вісник. – 1994. – № 14 (176). – 1–7 квітня. – С. 1.

⁹⁴ Вибори в Україні 1994 року / Міжнародна фундація виборчих систем. – 2-ге вид., доп. – К.: IFES, 1995. – С.130.

⁹⁵ Там само.

покликаний втілити принцип розподілу влади на місцях та регулював правовідносини у цій сфері аж до 1997 р. Зазначений нормативно-правовий акт визначив поняття регіонального самоврядування в Україні як територіальну самоорганізацію громадян для вирішення безпосередньо або через органи, які вони утворюють, питання місцевого життя. Місцеве та регіональне самоврядування, згідно із зазначеним Законом, здійснювалося, зокрема, на принципах: народовладдя, гласності і врахування громадської думки, взаємодії органів місцевого та регіонального самоврядування з трудовими колективами, громадськими організаціями і рухами, оптимальної децентралізації тощо⁹⁶. Однак де-факто у Полтавській області, як і у всій Україні, тривала боротьба за побудову владної вертикалі. Частковим законодавчим закріпленням цієї тенденції було прийняття 5 березня 1992 р. Закону «Про Представника Президента України», що сформував систему виконавчої влади на місцях паралельно із функціонуючими органами місцевого самоврядування та ліквідував обласні виконавчі комітети. Так, зазначеним вище Законом Представнику Президента України надавалися повноваження контролю органів місцевого і регіонального самоврядування з питань додержання Конституції і законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої та виконавчої влади⁹⁷. У 1993 р. до Закону «Про Представника Президента» було внесено зміни, а у 1994 р. Закон «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» взагалі скасував посаду Представника Президента в областях.

1998 р. став роком чергових виборів – парламентських та місцевих. Парламентські вибори 1998 р. вперше в новітній історії незалежної України відбулися за змішаною виборчою системою. Половина народних депутатів обиралася за партійними списками, інша половина – в одномандатних виборчих округах. При цьому

---

⁹⁶ Закон Української РСР від 7 грудня 1990 р. № 533-12 «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/533-12>

⁹⁷ Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167-12 «Про Представника Президента України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2167-12>

кандидат міг одночасно бути висуванцем як в окрузі, так і в складі політичних партій чи блоків. Полтавська громада на той час мала середній рівень виборчої активності по Україні. Так, за результатами опитування, проведеного Центром соціологічних досліджень Київського університету ім. Тараса Шевченка наприкінці грудня 1997 р., понад 60% полтавців були готові прийти проголосувати, хоча достатньо великою лишалася частка виборців, що вагалися – 16,91%⁹⁸. До опитування були залучені 611 мешканців Полтави, які репрезентували доросле населення міста за основними соціально-демографічними характеристиками: статтю, віком, освітою і місцем проживання. У опитуванні було встановлено, що освіта суттєво не впливала на політичні симпатії виборців Полтави, однак все ж прихильників КПУ було дещо більше серед менш освічених людей (неповна середня та загальна середня освіта), а серед опитаних із вищою освітою найбільший відсоток прихильників був у Народного Руху України.

У парламентських виборах 1998 р. взяло участь 69,5% полтавчан⁹⁹, які власним волевивленням підтвердили різновекторність полтавської громади у питанні визначення орієнтирів політичного розвитку. Електорат Народного Руху України, Комуністичної партії України, а також безпартійних кандидатів із радянсько-номенклатурним минулим виявився більш консолідованим, ніж у партій центрального політичного спектра. За одномандатними виборчими округами до Верховної Ради України було обрано безпартійного Л. Гусака, колишнього голову виконкому Київської районної ради народних депутатів м. Полтави, директора ВАТ «Полтавський трубомеханічний завод», члена Народного Руху України О. Кулика, колишнього головного редактора міської газети «Полтавський вісник», головного редактора обласної газети «Полтавська думка»¹⁰⁰. Лідерство у загальнодержавному окрузі із незначним відривом

---

⁹⁸ Соціально-політичні орієнтації населення Полтави напередодні виборів // Полтавський вісник. – 1998. – № 8 (379). – 20 лютого. – С. 3.

⁹⁹ Полтавці зробили свій вибір // Полтавський вісник. – 1998. – № 14 (385). – 3 квітня. – С. 2.

¹⁰⁰ Парламент України: вибори – 98: інформаційно-аналітичне видання / гол. ред. кол. М. М. Рябець. – К.: Центральна виборча комісія, 1998. – Ч II. – С. 538–539.

виборола Комуністична партія України – 18,6% проти 14,6%, які здобув Народний Рух України¹⁰¹.

Ключова суперечність у електоральних перевагах полтавчан у передвиборчій парламентській кампанії 1998 р. була зафіксована на рівні протистояння комуністів і Руху, що була зумовлена полярністю їх політичних програм. У структурі політичної ідентичності полтавчан станом на початок 1998 р. зафіксовано посилення ретроградності у сприйнятті демократичної трансформації суспільства. Так, наприклад, на запитання щодо принципів, які повинні бути покладені в основу розв'язання проблем, що стоять перед суспільством, мешканці Полтави дали такі відповіді: 18% – принцип авторитарного режиму з сильною владою; 26,9% – принцип демократії, що базується на приватній власності; 19,6% – принцип плановості на основі суспільної власності; 1,7% – інше; 33,8% – важко відповісти¹⁰². Отже, цінності та переваги мешканців Полтави у політичній площині станом на 1998 р. вирізнялися фрагментарністю та еклетичністю. Рівень підтримки національно-демократичних сил у місті лишився незмінним та не розширив межі електоральної мапи порівняно з 1994 р. Змагальність, якою був відзначений політичний процес у Полтаві упродовж 1990-х рр., засвідчила як утвердження плюралізму у межах місцевої громади, так і стійкі сентименти політично активної частини полтавчан до радянського минулого та осіб, які його пропагували та уособлювали.

Позиції полтавчан на місцевих виборах 1998 р. були орієнтовані на професійні здібності кандидатів, а також здатність вирішувати щоденні проблеми мешканців міста. Партійна належність кандидатів не мала визначальної ролі для полтавчан. Так, переважаючи більшість мандатів до Полтавської міської ради отримали позапартійні кандидати (40 чоловік з-поміж 50 депутатів)¹⁰³. Вибори Полтавського міського голови підтвердили

---

¹⁰¹ Вибори'98: як голосувала Україна / упоряд. Ю. Марченко, О. Телемко. – К.: К.І.С., 1998. – С. 145.

¹⁰² Соціально-політичні орієнтації населення Полтави напередодні виборів // Полтавський вісник. – 1998. – № 8 (379). – 20 лютого. – С. 3.

¹⁰³ Новообраний склад Полтавської міської ради // Полтавський вісник. – 1998. – №14 (385). – 3 квітня. – С.3.

консервативні настрої полтавчан, які підтримали на цю посаду кандидатуру А. Кукоби, котрий з 1990 р. очолював Полтавську міську раду. Основний супротивник А. Кукоби – голова Полтавської міської організації Народного Руху України В. Юренко, який також очолював обласний незалежний центр «Рух проти мафії», здобув у два з половиною рази менше голосів прихильних полтавчан¹⁰⁴.

2002 р. став переломним для самовизначення як мешканців м. Полтави, так і всієї України загалом, адже результати голосування засвідчили зсув ідеологічних маркерів ідентифікації нації – від СРСР, який продовжував своє життя після смерті в свідомості більшої частини виборців, до власне українського політичного самовизначення та утвердження демократичних цінностей на рівні електоральної поведінки. Парламентські вибори 2002 р. також відбулися за змішаною системою, половина депутатів Верховної Ради обиралася в загальнодержавному окрузі на пропорційній основі, інших 225 народних обранців визначали в одномандатних округах за мажоритарним принципом. Результати парламентської кампанії 2002 р. у м. Полтаві вивели на першу позицію перегонів Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який отримав підтримку 22,07% виборців у ВО №145 та 27,27% у ВО №146, у той час як Комуністична партія України здобула лише 17,65% та 15,5%, відповідно, вперше поступившись лідерством у парламентських виборах у Полтаві. Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко» фінішував у перегонах із результатом 10,84% підтримки у ВО №145 і 10,72% у ВО №146¹⁰⁵. Загалом результати парламентської кампанії 2002 р. зберегли хитке співвідношення між націонал-патріотичними та лівими політичними партіями та блоками. Характерно, що ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, яка у 2002 р. була складовою провладного блоку «За Єдину Україну!», мала невелику популярність серед

---

¹⁰⁴ Результати голосування по виборах міського голови // Полтавський вісник. – 1998. – №14 (385). – 3 квітня. – С.1.

¹⁰⁵ Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

мешканців Полтави. У одномандатних виборчих округах м. Полтави №145 та №146 народними депутатами України були обрані, відповідно, А. Кукоба (45,52% голосів, безпартійний) та А. Веревський (33,62% голосів, безпартійний)¹⁰⁶. Постать А. Кукоби стала знаковою для розбудови Полтави часів незалежної України. У період 1990–2002 рр. А. Кукоба був головою Полтавської міської ради народних депутатів, головою міського виконавчого комітету, Полтавським міським головою. Разом із тим, А. Веревський представляв нову генерацію полтавських політиків із закордонною освітою: кандидат у народні депутати у 2000 р. закінчив Оксфордський коледж за спеціальністю сучасна економіка.

У 2002 р. на місцевих виборах у Полтаві протистояння А. Кукоби (на той час безпартійного) та В. Юренка (на той час члена ВО «Батьківщина»), що почалося ще 1998 р., повторно результувалося перемогою А. Кукоби – за нього проголосувало 81,7% виборців¹⁰⁷. Вибори до міської ради також засвідчили стійкість політичних орієнтирів полтавчан щодо безпартійних кандидатів – їх знов була переважаюча більшість (понад 40 депутатів)¹⁰⁸. Таким чином, виборча кампанія 2002 р. засвідчила бажання полтавчан репрезентувати міську громаду через посередництво кандидатів, які мали позитивний професійний імідж, а також теоретичні та практичні знання у сфері міського та бізнес адміністрування.

Парламентські вибори в Україні 2006 р. були проведені за пропорційною системою. Суттєвою новацією цього виборчого процесу стало лідерство «Блоку Юлії Тимошенко» у колі «помаранчевих» сил – 33,07% підтримки полтавчан (ТВО №142). Блок «Наша Україна» під проводом В. Ющенка значно маргіналі-

---

¹⁰⁶ Вибори до Верховної Ради України 2002 року: інформаційно-аналітичне видання / ред. М. М. Рябець... [та ін.]. – Київ: Центральна виборча комісія, 2002. – С. 513–514.

¹⁰⁷ Як ми проголосували // Полтавський вісник. – 2002. – №14 (594). – 5 квітня. – С. 1.

¹⁰⁸ Повідомляє міська виборча комісія // Полтавський вісник. – 2002. – №14 (594). – 5 квітня. – С. 2.

зувався, втративши у Полтаві більше половини голосів виборців, порівняно із попередніми парламентськими виборами 2002 р. – лише 11,38% прихильників. Разом із тим, Комуністичну партію України спіткало найбільше фіаско за всю історію парламентських перегонів у незалежній Україні – рекордні 4,39% позначили зниження електорального кола довіри до комуністів у Полтаві майже в чотири рази у зіставленні із 2002 р., практично в п'ять разів, порівняно із 1998 р. Соціалістична партія від моменту проведення попередніх парламентських виборів також позбулася більше половини власних прихильників та результувала із показником 4,85%¹⁰⁹. Електоральна емпатія виборців, які розчарувалися у партіях лівого політичного спектра, була консолідована довкола ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 25,59% голосів полтавчан. Означена картина розстановки політичних сил у м. Полтаві значною мірою була повторена на позачергових парламентських виборах 2007 р. «Блок Юлії Тимошенко» утримав та зміцнив лідерські позиції (41,14%), електоральне поле Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» (10,49%) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (26,78%) практично не зазнало змін. Ключовою особливістю цих виборів стала перша поразка соціалістів (1,92% підтримки у Полтаві та 2,98% підтримки у Полтавській області), голоси яких «відтягнули» «Блок Литвина» та Комуністична партія України¹¹⁰.

На місцевих виборах 2006 р. полтавчани знову підтримали А. Кукобу як мера, який здобув 43% голосів та був на той час членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Його найближчий опонент – В. Животенко, здобув 41,49%¹¹¹. Таким чином, у Полтаві упродовж понад 15 років унеможлиблювалася ротація одного із ключових представників владної еліти на місцевому рівні – мера міста.

---

¹⁰⁹ Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/wbr001>

¹¹⁰ Центральна виборча комісія України. Позачергові вибори до Верховної Ради України 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/wbr001>

¹¹¹ Постанова Міської територіальної виборчої комісії // Полтавський вісник. – 2006. – №14 (873). – 7 квітня. – С. 2.

За підсумками місцевих виборів у 2010 р. у Полтавській області перемогла ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, якій вдалося залишити за собою найбільшу кількість місць у радах різних рівнів. У цій диспозиції політичних сил у області винятком було саме місто Полтава, де, за підсумками місцевих виборів, перемогла Всеукраїнська політична партія «Совість України», яку представляв нинішній мер міста О. Мамай (пізніше, 2012 р., також вступив до лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, із якою співпрацював у міській раді), і яка здобула 52% депутатських мандатів проти 20% регіоналів. Провідною тактикою впливу на політичні преференції полтавчан для О. Мамає стали адресна соціальна допомога для незахищених верств населення, утворення громадського об'єднання «Наш дім – Полтава» (після парламентських виборів 2012 р. його діяльність призупинилася). Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» посіло у Полтаві лише третє місце на фоні стійкої перемоги на чергових та позачергових виборах до Верховної Ради України 2006, 2007 рр. та лідерства Ю. Тимошенко у Полтаві на президентських виборах 2010 р.

Парламентські вибори 2012 р. проводилися за змішаною виборчою системою та продемонстрували стійкі симпатії мешканців міста до політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та Політичної партії «УДАР Віталія Кличка». За одномандатним округом №144 до Верховної Ради України був обраний С. Каплін, висуванець Політичної партії «УДАР Віталія Кличка», головний редактор газети «Іскра простих людей», який у власній передвиборчій програмі виступив за проведення антикорупційної люстрації, припинення політичних репресій, реформу судової влади, відкриття для громадян даних про доходи та витрати бюджетів усіх рівнів. За іншим округом, №145, до Верховної Ради пройшов Ю. Бублик від політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода», сільський голова с. Ковалівка. У власній політичній програмі Ю. Бублик задекларував усунення від влади режиму олігархічної диктатури та ліквідацію наслідків її правління, а також збереження національної ідентичності та відновлення історичної справедливості, замість розгулу українофобії та реваншу радянської імперії. За підсумками голосування у

загальнодержавному виборчому округу м. Полтави мешканці обласного центру віддали першість Всеукраїнському об'єднанню «Батьківщина» із підтримкою 27,96% у ОВО №144 і 28,4% у ОВО №145 та Політичній партії «УДАР Віталія Кличка» із підтримкою 21,64% і 19,09% полтавчан, відповідно¹¹².

Станом на вересень 2015 р. у парламенті область представлена такими партіями: «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «НАРОДНИЙ ФРОНТ», «Відродження» та «Воля народу». Крім цього, Полтавщину у Верховній Раді України представляє позафракційний депутат, олігарх К. Жеваго, власник Полтавського ГЗК, який був депутатом Верховної Ради України 6 разів, та, при цьому, жодного разу не виступив з її трибуни.

Не менш екстравагантною є специфіка функціонування місцевої влади у Полтаві. Так, з 2008 р. у місті діє Програма сприяння діяльності органів самоорганізації населення, яка спрямована на розвиток самоврядування у м. Полтаві, поступ громадянського суспільства, зміцнення організаційно-правових, фінансово-економічних засад місцевого самоврядування, популяризацію кращого досвіду у сфері становлення і розвитку традицій самоврядування у м. Полтаві та створення сприятливих умов для участі мешканців у вирішенні питань місцевого значення¹¹³. Серед основних завдань програми – поліпшення взаємодії органів самоорганізації населення з органами місцевого самоврядування, науковими установами, профспілками, громадськими організаціями під час вирішення питань самоврядування; удосконалення механізмів управління місцевим розвитком та підвищення професійного рівня посадових осіб місцевого самоврядування; підвищення рівня правової, політичної культури мешканців щодо захисту їх прав і свобод тощо.

---

¹¹² Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP064?pt001f01=900&pid100=53>

¹¹³ Програма сприяння діяльності органів самоорганізації населення у м. Полтава // Діючі програми міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/documents/diyuchi_programi_miskoi_radi/

Незважаючи на наявність вищезгаданої Програми, на поточному етапі політична ситуація у місті не вирізняється високим рівнем довіри громадян до представників муніципальної влади. Так, Індекс публічності Полтавської міської ради у 2014 р. був зафіксований на рівні 43% (низький) зі 100% можливих. Активність міського голови Полтави та виконавчих органів становила 52% та 50%, відповідно. Народні депутати у Полтавській міській раді отримали одну із найгірших оцінок серед усіх обласних центрів із результатом 30% зі 100% можливих за показниками відкритості та регулярності оновлення інформації про засідання депутатських комісій, результати поіменного голосування та статистику відвідування депутатами пленарних засідань, їх звітність перед виборцями¹¹⁴.

Наприкінці 2014 р. «Інститут аналітики та адвокації» провів соціологічне дослідження щодо того, які проблеми полтавчани вважають найбільш актуальними. Результати опитування показали, що найактуальнішими питаннями для полтавської міської громади є стан доріг (це питання виокремили 54,7% опитаних), корупція (44,8%), наявність робочих місць (42,82%), медицина (40,35%)*¹¹⁵. Полтавчани також продемонстрували високий рівень саморефлексії. Так, абсолютна більшість опитаних (понад 62%) заявила, що населення загалом байдуже ставиться до проблем міста. Соціальна апатія та відсутність проявів громадського активізму знаходять, зокрема, своє пояснення у корумпованості влади. Це унаочнюють результати опитування мешканців міста про їхнє ставлення до корупції в Україні, а також такого явища, як «конфлікт інтересів». Так, 85,19% респондентів визнали питання боротьби із корупцією особливо важливим. Близько половини

---

¹¹⁴ Індекс публічності місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publicityindex.org>

* Під час дослідження опитали 808 респондентів методом особистого вуличного інтерв'ю відповідно до квотної вибірки за демографічним показником Полтави.

¹¹⁵ Полтавських студентів мало хвилює працевлаштування // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/31616/>

опитаних – 50,86% визнали, що вони не спостерігають рішучих кроків влади у напрямі подолання корупції в Україні. 33,58% полтавців заявили, що, на їхню думку, за останній рік рівень корупції зріс. Разом із тим, перспективи роботи антикорупційного бюро в Україні полтавці оцінили стримано – так, 45,19% респондентів не вірили в те, що робота бюро зможе вплинути на ситуацію^{*116}.

Разом із тим, опитування серед працівників Полтавської обласної ради та обласної державної адміністрації щодо питань корупції продемонструвало, що більшість зі співробітників цих державних установ взагалі не стикалася з корупцією на робочому місці. При цьому більшість працівників як обласної ради (68,2%), так і обласної державної адміністрації (61,1%) вважають, що рівень корупції в Україні не змінився. Результати опитування показали, що 23% працюючих в обласній державній адміністрації і 28% в обласній раді інколи стикалися з корупцією, але тільки 16,7% та 4,6%, відповідно, володіють інформацією про деякі прояви корупції. 22,2% респондентів в обласній державній адміністрації та 18,2% в обласній раді підозрюють про корупцію, але не можуть сказати напевно. Позитивним є те, що лише 8% опитаних працівників не знають, що таке конфлікт інтересів у контексті антикорупційного законодавства і не можуть чітко розрізнити ці ситуації. При цьому серед пересічних полтавців показник нерозуміння, що таке конфлікт інтересів, сягає 67,9%. Визначити ситуації, де є конфлікт інтересів, а також виявити його причини змогли майже стовідсотково як працівники обласної ради, так і державної адміністрації. При цьому перспективи роботи антикорупційного бюро в Україні полтавські держслужбовці аналогічно з мешканцями міста оцінюють стримано. Так, 66,7% опитаних у обласній державній адміністрації та 59,1% у обласній

---

* Під час дослідження було опитано 800 респондентів методом особистого вуличного інтерв'ю відповідно до квотної вибірки за демографічним показником Полтави.

¹¹⁶ Полтавці не бачать змін на рівні корупції в Україні // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33106>

радї не змогли сказати, чи вірять вони у те, що антикорупційне бюро буде ефективним інструментом боротьби з корупцією. На запитання, чи допускають вони, що антикорупційне бюро може породити зростання корупції, 27,8% працюючих в обласній державній адміністрації відповіли, що існує така загроза, із ними були солідарні 77,3% співробітників обласної ради^{*117}.

Відповідно до внесених змін до Закону України «Про звернення громадян» будь-яка особа може висловити громадську ініціативу, використовуючи для цього офіційні Інтернет сторінки державних установ. На сайті Полтавської міської ради першу петицію було опубліковано 2015 р., і цей інструмент комунікації із владою набув популярності серед місцевих жителів. Так, серед проголосованих звернень найбільше турбує полтавчан питання перейменування вулиць, поводження з бездомними тваринами, а також низка питань щодо розвитку соціальної інфраструктури міста, зокрема таких, як ремонт доріг, облаштування дитячих майданчиків, курсування громадського транспорту. Крім цього, полтавчани, використовуючи електронні технології, ставлять на порядок денний громадського дискурсу такі питання, як заборона шансону в маршрутках та відкриття безкоштовних курсів англійської мови¹¹⁸.

Чинний мер Полтави не має високого рівня лояльності серед міської громади: у 2013–2015 рр. відбувалися численні акції протесту проти протиправних та антипатріотичних рішень О. Мамає (тільки протягом 1–3 кварталів 2014 р. у Полтаві та області відбулося 180 акцій протесту соціально-політичного та економічного

---

* Під час дослідження було опитано 80 держслужбовців, які працюють у Полтавській обласній раді та обласній державній адміністрації та заповнили анкети на умовах анонімності. Більшість опитаних чоловіків (60,9%) та жінок (64,7%) мають досвід роботи у згаданих структурах понад 7 років.

¹¹⁷ Більшість працівників Полтавської облради та ОДА сказали, що не стикалися з корупцією // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33409/>

¹¹⁸ Електронні петиції: як Кременчук випереджає Полтаву та Миргород // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/38284/>

змісту, у яких взяло участь понад 41 тис. осіб¹¹⁹). Однією із найбільш резонансних причин для громадського незадоволення стало неприйняття у міській раді Полтави рішення про визнання Росії агресором у військовому протистоянні на Донбасі, а «ЛНР» та «ДНР» – терористичними організаціями.

Рівень активності виборців Полтави у парламентських кампаніях з 1994 до 2012 р. стабільно знижується. Так, на парламентських виборах 1998 р. участь у голосуванні взяло близько 69,5% виборців, в 2002 р. – 69,4%, у 2006 та 2007 рр. активність виборців становила 57,69% та 49,26%, відповідно, а у 2012 році – 54,8%^{120*}. Це свідчить, зокрема, про зростання рівня недовіри до інститутів влади та прозорості підрахунку голосів, що провокує утвердження абсентеїзму та протестних настроїв серед мешканців Полтави.

Природне зменшення кількості виборців похилого віку і одночасно досягнення 18 років все більшою кількістю виборців, які народилися в незалежній Україні, поступово утвердило зміну значущості правої та лівої груп партій у Полтаві. Партії лівого політичного спектра упродовж 1994–2014 років зберігали тенденцію до зниження електоральної підтримки в Полтаві, у той час

---

¹¹⁹ Суспільно-політична ситуація в Полтавській області 2014 // Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicpolinfo.gov.ua/inner_policy/society_politics_situation/situation_2014/

¹²⁰ Центральна виборча комісія України. Вибори до Верховної Ради України 1998, 2002, 2006, 2007, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>
<http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>
<http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>
<http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>
<http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP064?pt001f01=900&pid100=53>

* Оскільки сумарних даних щодо виборців, які взяли участь у голосуванні у місті Полтаві, сайт ЦВК не містить, ми використовували дані голосування по регіону, в яких, зокрема, було зазначено кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у виборчих округах міста Полтави (їх нараховувалося два у 1998 та 2002 роках (№№144 та 145 у 1998 р., №№145 та 146 у 2002 р.) один ТВО № 142 у 2006 та позачергових виборах 2007 років, № 144, 145 у 2012 р.). Враховуючи цю інформацію, ми підраховували загальну явку виборців у місті Полтаві та представили її у відсотках.

як націонал-патріотичні, право-центристські партії поступово розширили сферу свого впливу серед полтавчан. Загалом, полтавчани демонструють істотну поляризованість в оцінках власного історичного минулого, пов'язаного із утвердженням влади рад. З одного боку, превалює позитивна оцінка «державного донорства», для якого був характерним протекторат важливих сфер життя суспільства, серед яких – робочі місця, система медичного та освітнього забезпечення тощо. З іншого боку, полтавчани значною мірою асоціюють Радянський Союз із дискримінаційним апаратом насильства та пропаганди (дефіцит товарів та послуг, залізна завіса). Ці характеристики політичного минулого значною мірою відбивають логіку розвитку електоральних преференцій мешканців Полтави, що упродовж 1991–2014 рр. пережила еволюцію політичних поглядів від лівого до право-центристського політичного спектра. Тож Полтава символізує собою Україну в мініатюрі – із контрадикторними суперечностями в утвердженні політичних цінностей та певним колапсом в оцінці історичного минулого нації та утвердженні стратегічних орієнтирів її майбутнього.

РОЗДІЛ 4

ДИАЛЕКТИКА ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУБІЖ КІНЦЯ 2013–2015 РР.

Суспільно-політичні події кінця 2013 – початку 2014 рр., а саме: непідписання Угоди про асоціацію із Європейським Союзом, силовий розгін перших акцій громадянської непокори владі, організований студентами на центральному майдані столиці, спровокували соціальний вибух у всій країні, що дістав назву Революція Гідності. Мешканці Полтави у нових політичних реаліях стали як свідомими, так і несвідомими співучасниками суспільних трансформацій.

4.1. Образ локального «Ми» полтавчан та його загальнонаціональна рецепція у період Євромайдану

21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову про призупинення процесу підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що викликало масові протести в Україні, які згодом були ідентифіковані як Євромайдан або Революція Гідності. У Полтаві такі опозиційні сили, як Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР Віталія Кличка», Всеукраїнське об'єднання «Свобода» 22 листопада 2013 р. закликали полтавців долучитися до захисту євроінтеграційного курсу України. У зверненні до міської громади були такі рядки: «Полтавці, прокидайтеся! Приєднуйтеся! Інакше, можемо проспати країну! Влада обрала курс на Москву. Підступно й цинічно нас, замість Європейського Союзу, Україну затягують у «Тайожний (Мутний) союз»¹²¹. Заклик до захисту проєвропейської ідентичності став не тільки інструментом відстоювання демократичних прав та свобод, але і своєрідним механізмом конкретизації локального «Ми» полтавчан, інструментом відновлення втраченої комунікативної

---

¹²¹ Сьогодні, 22 листопада, о 16:30 у Полтаві розпочнеться власний Євромайдан // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/25235/>

симетрії – двостороннього діалогу між представниками місцевої й загальнодержавної влади, з одного боку, та міською громадою як вагомим суспільним актором – з іншого.

Висловити свою громадянську позицію у перший день проведення Євромайдану у Полтаві прийшло за різними даними від 150 до 500 учасників. Упродовж наступного тижня протестні настрої городян наростали. Зокрема, акцію протесту було проведено на Театральному майдані міста під гаслами «Так – асоціації, ні – окупації», а 26 листопада полтавський Євромайдан було проголошено безстроковою акцією, полтавців закликали збиратися щодня о 17:00 перед будівлею обласної ради. У відкритому листі координаторів полтавського Євромайдану, зокрема, зазначалося: «Ми закликаємо до європейських цінностей у Полтаві, європейських законів, порядків, доріг, медицини, освіти»¹²². Таким чином полтавчани транлювали імідж Полтави як міста, що уособлює перехрестя ідейної та світоглядної взаємодії України та Європи. Самі мешканці міста заявили про себе як спільноту, що не підтримує будь-яких форм військової агресії та є прихильником мирного виходу з суспільно-політичної кризи, у якій опинилася Українська держава.

Цю позицію транлювали численні високопосадовці та представники владної еліти. Так, незважаючи на загострення ситуації у місті, начальник полтавської обласної міліції заявив про неприпустимість застосування сили проти мирних мітингувальників. Із «мирними» закликами виступили також представники полтавської міської організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: «Полтавська міська організація Партії регіонів рішуче засуджує насилля у будь-якій формі. Ми повністю розділяємо європейські принципи демократії. Вважаємо, що свобода зібрань, свобода слова і свобода вільно відстоювати свою думку – це фундаментальні права людини, які мають бути дотримані за будь-яких умов. Також ми закликаємо полтавців, які на вулицях та майданах відстоюють свою громадянську

---

¹²² Відкритий лист координаторів полтавського Євромайдану до громадськості // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/25303/>

позицію, зберігати законність і порядок»¹²³. Паралельно мирна риторика переходила у нові форми соціального протесту у колі представників опозиції. Так, на київському майдані Незалежності громадську приймальню відкрив В. Головка, народний депутат від Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», а у самій Полтаві опозиційний намет було встановлено під будівлею обласної державної адміністрації від депутатів опозиційних сил – В. Головка, Ю. Бублика, С. Капліна.

Загалом локальна активність протестувальників у Полтаві, а також представників міста на київському майдані Незалежності була реалізована через заходи мирної боротьби з режимом. Образ локального «Ми» полтавчан був акцентований як образ мирної, відкритої до діалогу спільноти, що прагне до суспільного консенсусу та засуджує будь-які форми насилля та обмеження демократичних прав і свобод.

Так, зокрема, прихильники євроінтеграції мирно пікетували ОДТРК «Лтава», вимагаючи надання прямого ефіру для представників опозиції. На полтавському Майдані проводилися рок-концерти та поетичні читання на підтримку свободи слова та думки, було розпочато роботу Полтавського обласного осередку громадської організації Всеукраїнського об'єднання «Майдан», до складу якої увійшли громадські активісти, опозиційні політичні діячі, студенти. Крім цього, полтавчани у День 95-ї річниці проголошення Акта Злуки, 22 січня, здійснили автопробіг визначними місцями Полтави, що пов'язані зі знаковими подіями та особами в українській історії, наголошуючи саме на проукраїнській та проєвропейській ідентичностях міської громади Полтави, її солідарності із процесами державотворення, що інтегрують Україну у європейський політико-економічний та культурний простори, зберігаючи при цьому цілісність та непорушність державного кордону.

---

¹²³ Звернення полтавської міської організації Партії регіонів // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/25394/>

Подальша ескалація насилля на центральному майдані країни, ухвалення законів 16 січня 2014 р., що обмежували демократичні права і свободи українців, загибель мирних громадян у Києві 19–20 січня 2014 р. спричинили наростання сили та масштабів громадянського спротиву у Полтаві. На черговому мітингу було висунено вимогу дострокових президентських та парламентських виборів, а також ультиматум про відставку голови Полтавської обласної державної адміністрації О. Удовіченка до 12:00 25 січня. У відповідь на ігнорування цих вимог мітингувальники 25 січня мирно захопили та забарикадували обласну раду. Цей вияв прямого народовладдя був підкріплений рішенням про створення Народної ради Полтавщини з метою збору підписів для всеукраїнських дострокових виборів, формування загонів самооборони. На тлі цих подій висловив свою позицію мер міста О. Мамай, який у заяві від 29 січня наголосив, що В. Янукович – легітимно обраний Президент, і закликав полтавців не відпускати молодь на майдани – опозиційний чи провладний. О. Мамай зазначив, що «треба дочекатися чергових президентських виборів і віддати свій голос за кандидата, якого вважаєте достойним. Але ці процеси мають відбуватися виключно у законній площині»¹²⁴. Таким способом очільник міста прагнув на офіційному рівні «приборкати норів» політично активної частини міської спільноти, що з кожним днем нарощувала кількість своїх прибічників, та зберегти конформістські установки серед широкого кола полтавчан.

Разом із тим, для частини полтавчан, які об'єдналися у полтавський Антимайдан, зберегла свою актуальність проросійська ідентичність. Її прибічники виступали за збереження status quo режиму В. Януковича та захист проросійського зовнішньополітичного курсу. Прикметно, що серед антимайданівців у Полтаві були як особи пенсійного віку, так і представники молодшої генерації. Так, 5 лютого 2014 р. Каштановою алеєю у Полтаві пройшла хода студентів, яким «набрид безлад у зв'язку із

---

¹²⁴ Олександр Мамай пропонує дочекатися президентських виборів і віддати голос за достойного кандидата // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/26279/>

Майданом»¹²⁵. Основними гаслами протестувальників були: «Полтава звикла жити мирно!», «Геть барикади, давайте розмовляти!», «Авантюристи вже дістали!», «Дайте спокійно працювати». Ключові меседжі – мир, суспільний діалог, спокій ретранслювалися як базові цінності, на сторожі яких стояла молодь Полтавщини. Однак під знаком питання залишився принцип добровільності участі молоді у такого роду акціях, адже окремі очільники ВНЗ Полтави ідентифікували себе прибічниками Антимайдану та, відповідно, маючи важливий адміністративний ресурс впливу на студентство, істотним чином формували їх публічну позицію, зокрема, і через такі «добровільні демократичні акції». Прикметно, що саме під час масових акцій антимайданівського характеру у епіцентр громадської уваги полтавчан і всієї країни потрапив ректор Полтавського національного технічного університету В. Онищенко, який у аудіозаписі, поширеному через мережу Інтернет, зазначив, що на місці Президента він би «змів Майдан бульдозером».

10 лютого голова Полтавської обласної державної адміністрації закликав опозицію звільнити захоплену сесійну залу Полтавської обласної державної адміністрації. Відповідне звернення було надіслане головам обласних осередків партій Всеукраїнське об'єднання «Свобода» Р. Чабановському, Політична партія «УДАР Віталія Кличка» П. Вороні, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» В. Головку (з грудня 2014 р. він став головою Полтавської обласної державної адміністрації). Юридичною підставою для цього стало рішення Київського суду у Полтавській області щодо звільнення сесійної зали Полтавської обласної державної адміністрації. Однак опозиціонери були не згодні звільняти приміщення. Лише 20 лютого, після декількох раундів перемовин, Полтавську обласну державну адміністрацію було мирно передано представникам Народної ради. Прикметно, що полтавська громада переважно підтримувала захоплення будівлі Полтавської обласної

---

¹²⁵ Полтавська молодь виступила проти барикад та «авантюристів» // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/26395/>

державної адміністрації у ході революційних подій. Так, дослідження громадської організації «Аналітичний центр розвитку громадянського суспільства», проведене у січні – лютому 2014 р., показало, що 43% полтавчан схвально поставилися до цієї події, 10% опитаних були байдужі до неї, 30% поставилися негативно, 17% не змогли однозначно відповісти. Разом із тим, на питання «Чи готові ви вийти на захист мирного протесту у разі його силового розгону?» полтавці відповіли таким чином: лише 32% виявили готовність захистити Майдан, при цьому 52% респондентів не були готові захищати Майдан від силового розгону, 16% не визначилися із відповіддю¹²⁶.

Численні вимоги полтавців щодо оновлення міської влади були реалізовані лише частково. Так, 21 лютого 2014 р. офіційно вийшла з ПАРТІЇ РЕГІОНІВ О. Деркач – секретар Полтавської міської ради, наступного дня вона подала у відставку з займаної посади, водночас залишившись депутатом Полтавської міської ради. Разом із тим, вимога протестуючих майданівців про відставку мера Полтави так і не була реалізована. 22 лютого у приміщення Полтавської міської ради увійшло близько 200 чоловік, які висунули вимоги про відставку секретаря та голови міської ради, встановлення у місті пам'ятника І. Мазепі, а також демонтаж та зняття з балансу міста пам'ятника В. Леніну. У ході переговорів із протестувальниками мер міста заявив про свою неготовність звільнити крісло міського голови, після чого Народна рада поставила це питання на голосування та більшістю ухвалила відповідне рішення. Однак О. Мамай повторно наголосив на тому, що він не готовий скласти свої повноваження. Наслідком цього одинадцятигодинного протистояння та утримання мера у сесійному залі міськради було мирне розходження усіх учасників подій. Увечорі того ж дня у відставку подав губернатор Полтавщини О. Удовіченко. Таким чином політична ідентичність полтавчан кристалізувалася під впливом суперечливих образів локального

---

¹²⁶ Більшість полтавців не готові вийти на захист мирного протесту у разі його силового розгону // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/26378/>

«Ми» – перший, ретрансльований представниками місцевої влади та його прибічниками, презентував міську громаду як спільноту, цілком лояльну до загальнодержавного політичного курсу, і другий – прогресивний, яку репрезентувала патріотично налаштована частина мешканців міста, що публічно виступила на захист європейських цінностей під час буремних подій Революції Гідності.

21 лютого 2014 р. став знаковим днем для новітньої історії Полтави та її мешканців. На Народному віче було прийнято рішення про знесення пам'ятника В. Леніну, яке було реалізоване ввечері того самого дня. Після повалення пам'ятника вождю відбили голову, яку активісти понесли до пам'ятника Т. Шевченка. Таким способом солідарність проєвропейськи мислячих полтавчан знайшла свій вияв у символічному акті розриву із радянським минулим та історичною персоною, що його уособлювала. На постамент, де стояв В. Ленін, було встановлено прапор України. Активісти також заявили про те, що на площі, де стояв «вождь», доцільно знову звести храм, який у минулому був на цьому самому місці. У березні 2014 р. на п'єдесталі, де стояв пам'ятник В. Леніну, з'явилися вірші, які були написані під час Революції Гідності, пізніше на постамент було прикріплено дерев'яну табличку, що закрила напис «Ленін». Активісти з громадської організації «Благодійний фонд В. І. Вернадського» запропонували завершити об'ємно-просторову композицію площі перед обласною бібліотекою з використанням п'єдесталу, де стояв пам'ятник В. Леніну.

У лютому 2014 р. революційна активність полтавчан почала згасати. Так, 23 лютого було знято барикади на Полтавському Майдані, перед будівлею Полтавської обласної державної адміністрації, згодом було сформовано меморіал пам'яті Небесній сотні – загиблим протестувальникам Майдану. Меморіал утворили з кам'яних плит, свічок, квітів та світлин загиблих активістів. У березні, за підсумками проведеного Народного віча, на Полтавщині було створено штаб спротиву окупації, який очолив голова Полтавської обласної ради П. Ворона. Він озвучив звернення президії обласної ради щодо військової інтервенції на територію України, яку підписали 110 депутатів ради. Із осудом військової

агресії в Україні виступили також священнослужителі УПЦ – КП, УПЦ (МП) та УГКЦ, а також представники влади та широких кіл громадськості Полтавщини.

Для збереження та документування свідчень учасників протестних акцій, що відбулися наприкінці 2013 – початку 2014 рр., було проведено інтерв'ювання учасників Майдану. У Полтаві місцеву робочу групу із запису спогадів координував доктор історичних наук, професор Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка Ю. Волошин. Зібрані спогади були передані до Українського інституту національної пам'яті з метою їх подальшого використання для наукових досліджень, а також в експозиціях Музею Майдану/Музею Свободи, у видавничих проєктах¹²⁷.

Березень 2014 р. був позначений згортанням протестних символів революції. Так, у Полтаві було демонтовано Євронамет біля Полтавської обласної державної адміністрації, де знаходився координаційний центр Майдану та громадські приймальні народних депутатів від опозиції. Також було закрито справу щодо захоплення Полтавської обласної ради і проведено низку заходів, спрямованих на вшанування пам'яті загиблих на майдані Незалежності воїнів Небесної сотні. Так, у Полтавському національному педагогічному університеті ім. В. Г. Короленка було проведено вечір спогадів про героїв Революції Гідності, у Полтавському обласному театрі ім. М. Гоголя відбувся благодійний концерт-реквієм у пам'ять про загиблих. Також у місті розпочали збір коштів на спорудження меморіального комплексу Небесній сотні*. Паралель-

---

¹²⁷ Студенти з Полтави записали спогади про Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/studenti-iz-poltavi-zapisali-spagadi-pro-maidan>

* Понад два роки тривали конкурси та громадські обговорення щодо кращого проєкту для вшанування героїв Революції Гідності. Разом із тим, станом на березень 2015 р., як повідомляла прес-служба Полтавської обласної ради, конкурс проєктних пропозицій щодо пам'ятного знака для вшанування подій та учасників Революції Гідності 2013–2014 рр. був закритий, без оголошення переможців, оскільки серед представлених на конкурс проєктних пропозицій не було такої, яка в цілому відповідала б критеріям конкурсу і могла б пропонуватися для подальшої реалізації.

но із цим, у Полтаві на вул. Г. Сковороди з'явився графіті-меморіал Небесної сотні, який був створений за ініціативи ультрас футбольного клубу «Ворскла».

Загалом, ставлення полтавчан до Революції Гідності, її лідерів та знакових подій не було сталим, а трансформувалося у короткий проміжок часу. Так, у січні – лютому 2014 р. за даними соціологічного дослідження, проведеного громадською організацією «Аналітичний центр розвитку громадянського суспільства», близько 56% полтавчан мали позитивне ставлення до Євромайдану, негативне ставлення висловили лише 25% опитаних, 15% не визначилися, 4% лишилися байдужими. При цьому лідерами полтавського Євромайдану мешканці Полтави назвали С. Капліна (його знали 47% та підтримували 21% опитаних), Ю. Бублика (32% та 9%, відповідно), П. Ворону (17% та 1%, відповідно), В. Головка (14% та 2%, відповідно), О. Кобу (12% та 3%, відповідно), не змогли відповісти на це питання 31% опитаних і стільки ж сказали, що нікого не визнають лідером¹²⁸. Прикметно також те, що мешканці міста не змогли назвати політичних лідерів, які були б спроможні вирішити політичну кризу, сівши за стіл перемовин. На питання «Хто має взяти ініціативу у переговорах між владою і народом?» 53% опитаних не змогли відповісти, 16% підтримки здобув О. Удовіченко, 15% С. Каплін. Мер міста О. Мамай отримав підтримку лише 2% респондентів¹²⁹. Це, зокрема, демонструвало маргіналізацію місцевої політичної еліти.

Як свідчить інше соціологічне дослідження, проведене Всеукраїнською громадською організацією «Передові правові ініціативи», на рубежі 2015–2016 рр. полтавчани вже переважно песимістично оцінювали результати Майдану. Так, на запитання «Як Ви бачите Україну після «Майдану (Революції Гідності)?» 58,65% опитаних відповіли, що це зміни в гірший бік, 26,3%

---

¹²⁸ Полтавці визнали лідерами Євромайдану Сергія Капліна та Юрія Бублика // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/26375/>

¹²⁹ Полтавці визначили лідерів, які мають домовитися між владою та народом // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/26380/#comments>

визначили, що зміни відсутні, видно зміни на краще лише для 7,8% респондентів, 5,2% не визначилися із відповіддю. На запитання «При якому з Президентів України Вам жилося найкраще?» 30,07% відповіли, що за часів Л. Кучми, 25,35% – за В. Ющенко, 20,45% – важко відповісти, 18,71% – за В. Януковича, 5,42% – за П. Порошенка. Таким чином, у полтавській громаді було зафіксовано розчарування у символах і лідерах Революції Гідності, посилення тенденції до ностальгії за представниками влади, що вже не є дієвими акторами на політичній карті держави.

Водночас полтавчани заявили про своє локальне «Ми» у контексті проєвропейської ідентичності. Так, на запитання «З якими країнами, на Вашу думку, Україні необхідно розвивати відносини?» мешканці Полтавщини зарекомендували себе як єврооптимісти: з Європейським Союзом – 44,15%; США – 25,03%; Російською Федерацією – 17,96%; важко відповісти – 9,7%. Щодо можливого вступу України в НАТО полтавчани висловилися так: позитивне ставлення виявили 26,55% опитаних, скоріше позитивне – 25,34%, скоріше негативне – 17,41%, важко відповісти – 14,14%, точно негативне – 13,79%¹³⁰.

Суперечливим залишився портрет колективного «Ми» полтавчан у контексті процесів переосмислення радянського минулого та декомунізації. Так, коли у квітні 2015 р. Верховна Рада України ухвалила низку законів, так званий «декомунізаційний пакет», що стосувався засудження комуністичного режиму, відриття архівів радянських спецслужб та визнання УПА й інших організацій борцями за незалежність в Україні, переважна більшість полтавчан не підтримала цей пакет (64%)¹³¹. Не підтримав ідеї декомунізації і мер міста Полтави, який заявив, що «У нас уже рік триває АТО, і військові говорять уже відкрито, що тримається вона в основному на волонтерах, підтримці простих людей і

---

¹³⁰ Більшість полтавців не бачать позитивних змін після Майдану і ностальгують за Кучмою та Ющенко // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/37704/>

¹³¹ Лише третина полтавців підтримують закони про «декомунізацію» // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33398/>

підприємців. Так, може, ці кошти краще спрямувати на те, щоб ми стали справді вільними й незалежними. І тоді так званий «совковий» менталітет сам по собі вивітриться, розвіється. Водночас, у нас нині гостро стоїть питання підвищення вартості харчування в дошкільних та шкільних навчальних закладах. Воно болісно б'є по кишенях батьків, які стали фактично у два-три рази біднішими через інфляцію, і тепер будуть змушені оплачувати комунальні послуги за новими, вищими у рази, тарифами. І у вересні може постати дилема – годувати дітей чи на ці кошти перейменувати хоча б одну вулицю. Особисто я категорично проти перейменування будь-якої вулиці в цей непростий час»¹³². Загалом основними меседжами у полтавській громаді, які лунали з вуст місцевих очільників, були: посилення економічної конкурентоспроможності Полтави та області на загальнонаціональному рівні, забезпечення належного рівня транспортної інфраструктури (зокрема, ремонт доріг), посилення туристичного розвитку Полтави та області, збереження культурної спадщини. Питання реабілітації історії, декомунізації тощо у публічних заявах місцевої політичної еліти практично не фігурували.

Мешканці Полтави, що, з одного боку, переважно не підтримали декомунізаційні процеси, а з іншого – виступали консолідованою спільнотою єврооптимістів та схвалювали інтеграційний курс України в Європу, є суперечливою та неоднорідною громадою. Ціннісна картина світу для полтавчан залишається скоріше більш консервативною, спрямованою на збереження приватного історичного досвіду, незалежно від ідеологічного контексту державотворення (чи то проекту Радянської України, чи незалежної України). Ретроградність та популізм представників місцевої еліти посилюють мозаїчний ефект у еkleктичній політичній ідентичності полтавчан.

Загалом, полтавська міська громада під час Революції Гідності більшою мірою була схильна до мирного захисту власних

---

¹³² Міський голова Полтави вважає, що перейменування вулиць – не на часі // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33248/>

ціннісних орієнтирів, дотримуючись настанови М. Ганді щодо «неспротиву злу силою». Полтавчани у загальнонаціональному масштабі постали як громада, що переважно підтримує «м'яку», ненасильницьку стратегію опору режиму В. Януковича, з одного боку, а з іншого – поділяє конформістські настрої мовчазної покорі політичному status quo. При цьому світоглядно полтавчани були переважно прибічниками демократичних цінностей та заявляли про своє локальне «Ми» стримано, однак безкомпромісно.

Високий рівень лояльності до мирних інструментів соціального протесту спонукав полтавців до проявів активізму у Інтернет просторі. Так, мешканці міста як під час Революції Гідності, так і після неї зарекомендували себе як активні користувачі соціальних мереж. Згідно з даними дослідження «Аналітичного центру розвитку громадянського суспільства», у ході якого було проведено аналіз контенту трьох патріотичних та трьох проросійських полтавських спільнот «ВКонтакте» станом на 12:00 21 квітня 2014 р., ті полтавські спільноти, які позиціонували себе як проросійські, склалися значною мірою саме з громадян Росії (від 16,74% до 25,22%), а частка полтавчан у них становила не більше третини¹³³. Це демонструвало, зокрема, одну з ефективних технологій імітації масової підтримки мешканцями Полтави проросійських настроїв. Під час наступного дослідження «Аналітичного центру розвитку громадянського суспільства», результати якого були оприлюднені наприкінці квітня 2014 р., було проведено аналіз десяти найбільш патріотичних та десяти відверто проросійських спільнот українського сегмента «ВКонтакте»^{*134}. За

---

¹³³ Что делают россияне в полтавских сообществах ВКонтакте // Интернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/27762/>

* У ході дослідження спільноти «ВКонтакте» були поділені на два ідейні табори – сепаратистів та патріотів. До сепаратистів були занесені сторінки «АнтиМайдан», «ПМОП «Беркут» оплот спокойствия страны!!!», «США – спонсор мирового террора», «Молот Правды», «Юго-Восток / Антимайдан», «АнтиМайдан / Анти НАТО», «Антимайдан / Русские Патриоты», «Политическая матрешка / Антимайдан!!!», «НОД в Украине / Антимайдан», «Русские Онлайн /

підсумками дослідження було встановлено, що полтавчани переважно не виявляють інтересу до новин проросійських спільнот. Співвідношення кількості полтавчан у двох найбільших групах протилежних ідейних таборів становило 1:10, що свідчило, зокрема, про те, що мешканці Полтави були переважно прихильниками патріотичної ідейної платформи.

У проросійських спільнотах помічено великий відсоток присутності росіян – від 36,35% до 88,64%, які активно пропагували великодержавні ідеї й у разі висловлення проукраїнської позиції на своїх сторінках спамили її великою кількістю дискредитуючих коментарів. При цьому проукраїнські спільноти переважно закликали до єдності та миру. Основні меседжі, які ретранслювали спільноти патріотичної спрямованості, – це заклики до солідаризації суспільства на засадах пацифізму та гуманізму у логічному ланцюгу: мирний Донбас – єдина Україна – громадянський діалог. Таким чином, у полтавській міській громаді помічено паростки Інтернет-активізму, що вирізняється переважно патріотичними настроями, сприяючи розбудові громадянського суспільства за посередництва новітніх технологій.

Однією із провідних стратегій підживлення ідентифікаційних суперечностей між полтавцями у період Євромайдану стало насадження та відтворення через вищезгадані Інтернет-спільноти наперед визначених ідентитетів, що мали диференціюючий характер та містили опозицію «Свій» – «Чужий». Політична характеристика українських громадян в очах полтавців таким способом отримувала наперед задані ідентичності: західняків, східняків, кримчан, представників Донбасу тощо, із нібито несумісними економічними проблемами та глибокими історико-культурними

Антимайдан». Серед спільнот патріотичного спрямування до десятки найпопулярніших увійшли «Українська революція / Євромайдан / Єдина країна», «Революція / Євромайдан / Правий сектор», «Правий сектор», «Ми – патріоти України», «Українська революція 3.0», «Типова Україна», «Євромайдан / Майдан», «Майдан / Євромайдан», «Україна незалежна / Нет войне! / Факты и события», «Бандерівець».

¹³⁴ Полтавці більше люблять сидіти в патріотичних, ніж проросійських спільнотах соцмереж // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/27774/>

суперечностями між Сходом та Заходом країни. Так, за допомогою потужної пропаганди, зокрема через Інтернет простір, замість толерування у публічному дискурсі ідеї «єдності в багатоманітті», українське суспільство було ідентифіковане як роздвоєне, штучно створене, що поставало перед вибором між альтернативами: «Європа або Росія», «демократія або авторитаризм», «реформи або стабільність» тощо.

Важливим елементом закріплення ціннісних опозицій у масовій свідомості полтавчан стало маніпулювання темою унітарного устрою Української держави, що підживлювало суспільно-політичні антагонізми в Полтаві, провокуючи дискусії щодо спільності/відмінності історичної долі українців та етнічних росіян, що проживають на теренах сучасної Полтави, плекало конфлікти історичної пам'яті, зокрема, щодо героїзації воїнів ОУН-УПА, визнання факту Голодоморів 1932 – 1933 та 1946 – 1947 рр., формувало негативні стереотипи у сприйнятті двомовності українців, їхньої релігійної гетерогенності тощо.

Теми руїни, недолугої політики політичних попередників, «фашистської загрози» стали звичними маркерами ідентифікаційних конфронтацій у період Євромайдану. Таким способом представники проросійської політики в Україні прагнули нав'язати у масовому суспільному дискурсі дві провідні ідентичності. Перша з них – це ідентичність фашиста, що у стійких стереотипах населення мала б закріпитися за представниками проєвропейських політичних сил, а також ідентичність антифашиста, що відводилася прибічникам великодержавної ідейної платформи.

В основі культивування образу фашистів – історична травма українців, що залишилася у спадок від Другої світової війни, а саме – незліченні людські жертви у боротьбі із націонал-соціалізмом гітлерівської Німеччини, з одного боку, та боротьба із радянською владою партизанськими загонами ОУН-УПА – з іншого. На підставі хибного ототожнення борців за незалежність України із «фашистами», що активно пропагувалось у радянській історіографії упродовж десятків років, стійке асоціювання представників Західної України, що прагнули самостійництва, із фашистами стало основою нової ідеологічної політики ПАРТІЇ

РЕГІОНІВ, а також стрижнем масової інформаційної кампанії, що була спрямована на дискредитацію просвіропейських орієнтацій українців. Як зазначив посол України в Хорватії О. Левченко, «цю історичну фальсифікацію сьогодні активно використовує путінська пропаганда, щоб виправдати анексію Криму й агресію на Сході України. Пропагандистська схема, яку заварганили кремлівські ідеологи, виглядає так: «Майдан у Києві, який скинув проросійського президента Януковича, організували Америка і Європа руками західних українців. Західні українці – фашисти й русофоби, це всі знають ще з часів війни. Отже, до влади в Києві прийшла фашистська хунта, а це значить, що вона буде переслідувати росіян і всіх, хто в Україні говорить по-російськи. Висновок: «Росія мусить їх захистити! Усі на боротьбу з українським фашизмом!»¹³⁵.

Однією із головних тем, що сприяла ескалації ідентифікаційних суперечностей полтавців, було питання мови як основи символічного капіталу українського народу. «Мовна карта», що була розмінною в перипетіях становлення української державності ще починаючи з 1991 р., стала однією із наріжних тем, які обговорювалися представниками окремих політичних сил та громадських організацій Полтави як фактор, що формує два великі історико-культурні ареали українського народу – україномовний та російськомовний.

Мовно-культурні орієнтації Сходу та Заходу країни утворили своєрідну вісь політичного дискурсу, довкола якої упродовж усієї історії новочасової незалежності України тривали запеклі дискусії. Вихідна позиція проросійських політичних сил та громадських організацій полягала у наданні російській мові статусу другої державної мови, зважаючи на її т. зв. неповноцінний розвиток у незалежній Україні. Лозунг ПАРТІЇ РЕГІОНІВ «Дві мови – один

---

¹³⁵ Левченко О. Україна і досі воює з фашизмом / О. Левченко // Посольство України в Республіці Хорватія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/publications/3736-stattya-posla-ukrajini-v-khorvatiji-oleksandra-levchenka-ukrajina-i-dosi-vojuje-z-fashizmom-u-gazeti-jutarni-list-vid-11052015>

народ», ухвалення законопроекту «Про засади державної мовної політики» у липні 2012 р. (він же – сумнозвісний закон Ківалова – Колесніченка, що передбачав можливість офіційної двомовності у регіонах, де чисельність національних меншин перевищує 10%), згодом скасованого у лютому 2014 р., були спрямовані на формування негативних стереотипів щодо становища російської мови в Україні. Зокрема, постійно наголошувалася теза про її перманентні утиски та споконвічну єдність українського та російського мовного просторів. Спроби нав'язування ярликів неповноцінності української мовно-культурної ідентичності у процесі обговорення «мовного питання» були сприйняті широкими колами громадськості як «яблуко розбрату» та отримали, зокрема, таку оцінку: «Чим нищета краща за злидні?», «Наскільки стане дешевшим газ російською?» тощо.

Тож спекуляції довкола мовної теми не знайшли бажаного деякими проросійськими політичними та громадськими силами відгуку серед полтавчан, превалююча частина яких лишилася поборниками патріотичних позицій. У такий спосіб у структурі ціннісних орієнтацій полтавчан було зафіксовано маргінальність мовного питання на тлі зростаючої потреби розв'язання економічних проблем, запиту до влади щодо забезпечення належного рівня та якості життя. Поділ українських громадян за мовним принципом був одним із найбільш очевидних механізмів для структурування електорального поля, способом диференціації «Своїх» та «Чужих», наголошування на неподібності України, антиподності її регіонів та неможливості знайти «спільну мову» у межах однієї держави. Таким способом у політичному дискурсі розпалювалася своєрідна «мовна ворожнеча», що провокувала конфліктогенність ідентифікаційного різноманіття української нації.

Складність мовного питання полягала ще й у тому, що «низка політичних партій, які в Україні вже мають тривалу і не дуже історію діяльності, а також різні так звані «треті» сили, відомі своїм проросійським баченням соціально-економічного, геополітичного, гуманітарного розвитку України, не лише у своїх нарративах, а й у реальності є російськомовними: усе діловодство в

керівництві цих політичних організацій ведеться російською мовою, їхні центральні та обласні партійні видання винятково російськомовні, їхні лідери послуговуються в спілкуванні з виборцями, в роботі державних установ переважно російською. Як і будь-який політик, український створює власну мовленнєву практику, грає в свою «мовну гру»¹³⁶. Ця гра, безперечно, має свої правила, а саме: кордони вживання російської мови є де-факто кордонами «русского мира», тож руська культура, що зазнає «утисків» у тій чи іншій формі, автоматично підпадає під протекторат Москви. Логічним наслідком таких спекуляцій була політизація роботи низки громадських організацій проросійської спрямованості, що здійснювали свою роботу під «прикриттям» культурно-просвітницької місії захисту етнічних росіян від мовної дискримінації. Так, наприклад, у Полтаві за федералізацію України та одночасно за уникнення утисків російськомовних мешканців міста виступала громадська організація «Украинский гром».

Ідея «русского мира», історико-культурної та політичної єдності Росії та України пропагувалася через протиставлення т. зв. Українського махрового націоналізму та російської інтелігентності, розкручувалася тема асиметричності прав та свобод російськомовного населення, прямої загрози життю та здоров'ю «інакомислячим» поборникам російської мовної експансії. У червні 2014 р. «ВКонтакте» з'явилася група «Полтавська народна республіка», на стіні якої розміщувалася інформація анти-державницького характеру. Так, зокрема, група мала свою символіку і прапор – синьо-зелено-червоний, на якому зазначалася назва нового політичного проекту сепаратистського спрямування – «Полтавська республіка». Ця група «ВКонтакте» налічувала 173 учасники, з них 45 з України, а безпосередньо з Полтави – лише четверо¹³⁷.

---

¹³⁶ Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – С. 59.

¹³⁷ В соцсети появилась группа Полтавской народной республики // Интернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/28704/>

Загалом можна стверджувати наявність двох провідних стратегій конструювання (та, відповідно, зіштовхування) політичних ідентичностей полтавців – проукраїнської (із акцентуванням необхідності реабілітації національних героїв, відтворення аутентичної української історії, вільної від ідеологічних штампів та кліше радянського періоду) та імперської (із домінуванням світоглядної настанови «консервації» радянських артефактів та конформістською установкою у сприйнятті символів, знаків тоталітарного минулого та осіб, що його уособлювали), що відкрито співіснують у публічному просторі Полтави.

4.2. Революція Гідності як механізм реанімації політичних ідентичностей: проблема консолідації місцевих спільнот

Діалектика політичних ідентичностей та соціальних змін, що були спровоковані подіями Революції Гідності, актуалізували проблему консолідації місцевих спільнот. Пряме народовладдя, частково встановлене під час подій Революції Гідності в Полтаві, продемонструвало, що мешканці міста прагнули відновлення симетричної політичної комунікації та збереження принципу політичного представництва волі громади, а не окремих високопосадовців місцевого та/чи національного рівнів у процесах державного управління, адже міська громада Полтави за роки незалежності була переважно дискредитована як політичний суб'єкт.

Для місцевої політичної еліти Полтавщини характерним явищем була відсутність ротації, функціонування в умовах переважно пасивного спостереження за політичними трансформаціями загальнонаціонального масштабу та ситуативна зміна політичних позицій та партійної належності. Показовою тут є політична біографія О. Удовіченка, який у 1991 р. був першим секретарем Полтавського обкому комсомолу, згодом очолював Полтавську філію Приватбанку та ПАРТІЮ РЕГІОНІВ на Полтавщині, був головою Полтавської обласної державної адміністрації і за часів В. Ющенка, і В. Януковича. Прикметно, що навіть події Революції Гідності не змінили міцних позицій цього політика на Полтавщині. Так, 22 лютого 2014 р. він подав у відставку та ініціював розпуск місцевого осередку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, створивши нову політичну партію «Рідне місто, рідний край», яка функціонує у політичному

полі Полтави з колишніми регіоналами у складі. Нестійкість політичних симпатій демонструє також інший представник місцевої еліти – А. Веревський, співвласник компанії «Кернел», що є одним зі світових лідерів-імпортерів соняшникової олії. Починаючи з 2002 р. він неодноразово змінював політичну належність, безвідносно до ідеологічних платформ політичних сил, був членом фракції «Єдина Україна», групи «Європейський вибір», фракції «Регіони України», БЮТ, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Також у вищих ешелонах влади на Полтавщині спостерігалось світоглядне протистояння між ключовими політиками області. Так, наприклад, голова Полтавської обласної ради П. Ворона у квітні 2015 р. виступив із заявою про неприпустимість одноосібних призначень губернатора Полтавщини та необхідність їх погодження із волею громади¹³⁸. Разом із тим, за оцінкою громадської організації «Аналітичний центр розвитку громадянського суспільства» найвпливовішим політиком області був саме В. Головка¹³⁹, голова Полтавської обласної державної адміністрації, який був членом партій «Фронт змін», з 2012 р. – ВО «Батьківщина». У серпні 2015 р. В. Головка публічно заявляв, що не підтримуватиме О. Мамаю на виборах мера міста Полтави.

Однак це не завадило О. Мамаю бути переобраним на пост міського голови Полтави і зберегти свої позиції очільника міста навіть у буремні дні Революції Гідності. Згідно з даними інтернет-видання «Полтавщина»¹⁴⁰ свою професійну кар'єру він починав у 1985 р. на посаді складальника, вантажника (1986 – 1988 рр.), двірника (1988 – 1991 рр.), маляра-штукатура (1991 – 1995 рр.). У 2009 р. створив громадське об'єднання «Наш дім – Полтава», у 2010 р. обраний на посаду міського голови м. Полтави. З 2012 р.

---

¹³⁸ Петро Ворона не задоволений одноосібними призначеннями губернатора Полтавщини // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/33090/>

¹³⁹ Валерій Головка – найвпливовіший політик області // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/34030/>

¹⁴⁰ Мамай Олександр Федорович / Досьє Полтавщини // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/dossier/22/>

був членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, з жовтня–листопада 2015 р. удруге обраний мером міста. Прикметно, що у рейтингу найпопулярніших мерів України на сторінці Facebook станом на кінець 2015 р. О. Мамай посів останнє місце, демонструючи нульову активність у цій мережі¹⁴¹.

Потужні бізнесмени області, такі як А. Веревський, К. Жеваго, здебільшого не демонстрували прагнення до створення консолідованих політичних сил, які б лобіювали інтереси Полтавщини на загальнонаціональному рівні. Разом із тим, у регіоні доволі часто, за свідченням Б. Буткевича, впливає пізвище І. Коломойського та інших політичних діячів, чиї інтереси пов'язані із газовою сферою, серед яких – Є. Ставицький, Н. Шуфрич, М. Рудьковський. Це, зокрема, підкреслює тенденцію, що «полтавчани змушені виступати на підтанцювці в зовнішніх могутніх сил, більш сформованих і глобальних. Наразі умов для того, щоб ситуація докорінно змінилася, немає. Тому з високою ймовірністю можна припустити, що ні зміни гравців, ні зміни головних рушійних сил найближчими роками тут не станеться. А Полтавщина й надалі лишатиметься заповідником екс-комсомольців, що перефарбувалися в «приватівців»¹⁴². Паралельно із цим, увагу до Полтавщини виявляють представники центральної влади. Так, у вересні 2015 р. було проведено виїзне засідання Кабінету Міністрів у Полтаві, у рамках якого було відкрито набір нової міської поліції.

Симптоматично, що самі полтавчани здебільшого не знають очільників своєї області. Так, під час опитування, проведеного журналістами інтернет-видання «Полтавщина», було встановлено, що керівники регіону за часів В. Януковича – О. Удовіченко (голова Полтавської обласної державної адміністрації) та І. Момот (голова Полтавської обласної ради) за світлинами, показаними

---

¹⁴¹ Рейтинг самых популярных мэров Украины в Facebook // Digitalpolitics.club общественно-политические коммуникации в Интернете [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digitalpolitics.club/ratings/rejtingi-merov/rejting-samykh-populyarnykh-merov-ukrainy-v-facebook>

¹⁴² Буткевич Б. Заповідник «стабільності» [Електронний ресурс] / Богдан Буткевич // Тиждень. UA. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/174479>

перехожим, були ідентифіковані як рибак і боксер, у той час як представники опозиції того часу – В. Головка та П. Ворона асоціювалися із гонщиком та актором. Тож ключові політичні актори області були для полтавчан особами, яких безпосередньо не впізнавали на обличчя. Ті з опитуваних, хто знав політиків в обличчя, не змогли правильно вказати на їх належність до тієї чи іншої політичної сили. Це засвідчує, зокрема, слабкий рівень знань полтавчан про місцеву політичну еліту, їхню партійну належність та світоглядні орієнтири.

Разом із тим, провідну роль у розкрутці «нових» політичних партій після подій Революції Гідності мав не стільки кадровий склад та ідеологічна платформа, скільки потужний мас-медійний супровід, що де-факто витіснив інші форми забезпечення повноцінного партійного функціонування. Партії-аутсайтери після Євромайдану здійснили у Полтаві «перезапуск» своїх політичних проєктів під новими партійними брендами. Це було імітативне оновлення партійної системи, коли низка партій пережила своєрідну реінкарнацію.

Формально оновився склад Полтавської міської ради, де, однак, була помітна присутність значної кількості політиків, колишніх членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ або БЮТ. Також до складу міської ради увійшли політичні партії «Блок Петра Порошенка» (його представляв, зокрема, колишній мер Полтави А. Матковський, який раніше був членом БЮТ), «Совість України» (від цієї партії до міської ради пройшла донька мера міста О. Мамаєва – І. Климко), «Рідне місто» (партія, що стала реінкарнацією ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, до її складу увійшла, зокрема, О. Деркач, двічі секретар міської ради). Також помітним гравцем на політичному полі Полтави стала «Партія простих людей», яку очолив О. Шамота (колишній член «Народного фронту»). Прикметно, що вперше у міській раді були представлені такі політичні партії, як ВО «Свобода» і ВО «Самопоміч», до складу яких увійшли не тільки представники великого бізнесу, але і громадські діячі та бійці АТО (наприклад, Ю. Матвійчук). Як зазначив О. Коба, «Прикметна річ: із кандидатів, що пройшли до ради від БПП, лише один належить до партії

«Солідарність». Це студент О. Глазов, який під час виборів на своїй сторінці у «ВКонтакте» вказав, що місце його військової служби – РФ. Проросійськими поглядами відзначилася також М. Матвєєва, яка свого часу з представником «русского мира» Шестаковим роздавала георгіївські стрічки... Сам лідер команди А. Матковський, керуючи обласним центром, під час відзначення 300-ліття Полтавської битви вмикав у середмісті гімн сусідньої держави й не заважав російським «казакам» пройти кількасотенною колоною з триколорами та опудалом Юди-Мазепи. Але державницькі погляди в нього, як і в нинішнього мера, швидше нагадують вітрила, що повертаються за вітром. Так, наприклад, під час голосування щодо встановлення пам'ятника І. Мазепі в часи цієї каденції він був уже «за»¹⁴³.

Таким чином, для полтавської політичної еліти характерним явищем є політична мімікрія, що дозволяє ситуативно змінювати свої політичні позиції. Локальні політичні актори в Полтаві фактично стимулювали формування своєрідного ринку ідентичностей, що використовувалися як засіб розпалювання ідентифікаційних протиріч, підриву основ соціальної солідарності, ставлення під знак питання єдності українського суспільства як спільноти Української держави та культивування антигуманних способів ведення політичної боротьби. Закони ринку ідентичностей підпорядковувались утилітарним принципам примноження вигод та ставали предметом торгу, інструментом для отримання політичних, економічних преференцій для локальних політичних лідерів, для яких державницька політика національної єдності не мала провідної ролі, а демократичні цінності свободи та недоторканності людського життя мали суто декларативний характер.

Симптоматичним для опису політичного ландшафту Полтави стало питання про визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями, а Російську Федерацію – країною-агресором. Наприкінці січня 2015 р. на позачерговій сесії Полтавської міської

---

¹⁴³ Коба О. Біполярний політичний розлад. Які сили представляють Полтавшину в радах різних рівнів [Електронний ресурс] / Олекса Коба // Тиждень. UA. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/174478>

ради депутати не підтримали відповідне рішення. З 32 депутатів «за» проголосувало 20 чоловік, 12 – утрималися. Після цього В. Головка, голова Полтавської обласної державної адміністрації, запропонував вручити депутатам міської ради повістки на передову, щоб вони пересвідчилися у військовій агресії Росії на території України. На думку В. Головка, «фактично цим голосуванням народні обранці підтримали і агресію Росії, і жорстокі вбивства мирного населення терористами «ЛНР» та «ДНР». Це ганьба для міста і для всієї області! Це ляпас всій територіальній громаді. Бо в той час, як наші земляки у лавах Збройних сил і добровольчих загонів захищають нашу країну від агресора, коли полтавці проводжають в останню путь кращих синів свого міста, котрі віддали своє життя за те, щоб жахи війни не докотилися до Полтави, депутати міської ради, як страуси, ховають голову в пісок і роблять вигляд, що нічого не відбувається. Виявляється, їм потрібні докази російської агресії. То я б пропонував тим депутатам Полтавської міської ради, які сьогодні утрималися від голосування, бо не бачать доказів військової агресії з боку Російської Федерації, вручити повістки й відправити їх на передову»¹⁴⁴.

Таким чином, Полтава в особі народних депутатів не приєдналася до загальнодержавної ініціативи щодо звернення до ООН та інших міжнародних організацій щодо визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями, а Росії – агресором на території України. Разом із тим, згідно з даними системи народного контролю «Слово і Діло» Полтавщина втратила 45 своїх силовиків на Сході країни¹⁴⁵. Того ж дня громадські активісти Полтави (близько 20 чоловік) провели у зв'язку із цими подіями акцію протесту під стінами міської ради. Головними гаслами протестувальників були «Депутати – зрадники», «Мамай – на кого працюєш?», «Геть агентів Кремля». 31 січня 2015 р. під стінами міської ради Полтави

---

¹⁴⁴ Губернатор Полтавщини запропонував відправити депутатів Полтавської міськради на фронт // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/32162/#comments>

¹⁴⁵ Опубліковано втрати на війні в розрізі областей України // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/32146/>

було проведено мітинг з вимогами проведення позачергової сесії щодо визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями. Акція була проведена під гаслом «Полтава – місто патріотів! Геть зрадників з міської ради». Також навпроти будівлі міської ради протестувальники перекрили частину вулиці Октябрської. Однак позиція частини патріотично налаштованої громади міста не збіглася із думкою мера. Так, зокрема, О. Мамай заявив, що буде утримуватися визнати Росію країною-агресором, а «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями. Логіку свого рішення він обґрунтував тим, що «і за попередньої влади завжди утримувався, коли мова йшла про політичні теми всеукраїнського чи міжнародного рівня»¹⁴⁶. Однак через декілька годин після цієї заяви мер міста змінив свою позицію, заявивши, що було проведено засідання фракції «Совість України», на якому депутати переконали його підтримати рішення про визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями. Унаслідок декількаденних дискусій з означеного питання 2 лютого 2015 р. на терміново скликаній позачерговій сесії Полтавської міськради 33 депутати (у тому числі і О. Мамай) з 49 проголосували за рішення визнати «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями, а Росію – країною-агресором.

Загалом проведення антитерористичної операції та стратегії її швидкого завершення полтавчанами сприймалися неоднозначно. Так, у лютому 2015 р. громадська організація «Незалежний центр стратегічних досліджень» оголосила результати соціологічного опитування, під час якого мешканцям Полтави поставили питання щодо проведення АТО на території Донбасу. Ті самі запитання полтавчанам ставили у серпні та жовтні 2014 р., що дало можливість проаналізувати динаміку зміни громадської думки. У ході досліджень було виявлено, що проукраїнська ідентичність все ж домінує серед мешканців Полтави – так, сепаратизм, право на самовизначення окремих територій з імовірним відділенням від

---

¹⁴⁶ Мер Полтави не буде визнавати «ЛНР» і «ДНР» терористичними організаціями // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/32192/>

України підтримало тільки 10% респондентів. Водночас, полтавчани вкотре заявили про себе передовсім як про миролюбну спільноту, що не хоче війни за будь-яких умов: кількість тих, хто хоче домовлятися про мир із Росією, зросла з 26,1% до 40,7%. Водночас кількість згодних із введенням на Донбас миротворчих військ НАТО, серед яких можуть бути російські війська, зменшилася з 18,4% до 12,7%¹⁴⁷.

Євромайдан, Революція Гідності стали однією із ключових подій у новітній історії України, засвідчивши готовність українських громадян консолідовано виступити на захист демократичних цінностей. Цей вибір українців був суголосним із прозахідними геополітичними орієнтирами, що символізували свободу та економічну лібералізацію. Громадські протести у всій Україні, зокрема у Полтаві, засвідчили, що українці готові захищати свої світоглядні орієнтири, проукраїнську та проєвропейську ідентичність, а також боронити територіальну цілісність держави в умовах військової агресії. Станом на лютий 2015 р. Агентство ООН зі справ біженців в Україні повідомляло, що на території Полтавської області проживало 23100 переміщених осіб.

Для мінімізації конфліктогенних чинників у суспільному дискурсі Полтави окремі громадські ініціативи безвідносно до політичних рішень вищих ешелонів влади були спрямовані на адресну допомогу громадянам, зокрема, підтримку тимчасово переміщених осіб із зони проведення бойових дій, їх соціальну адаптацію та інтеграцію, психологічну реабілітацію людей, які втратили рідних, звичне соціальне оточення та повинні наново починати своє життя або ж вимушені жити під тиском перманентної політичної пропаганди та утисків. Так, з вересня 2015 р. у Полтаві почала роботу волонтерська служба емоційної підтримки для учасників АТО, членів їх родин, а також переселенців з тимчасово окупованих територій – «Атол лінія».

Соціальний феномен волонтерства – ознака динамічного розвитку громадянського суспільства, зростання соціального

---

¹⁴⁷ Полтавці налаштовані домовлятися із Росією про мир, але без російських миротворців // Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/32443/>

капіталу нації. Так, зокрема, український волонтерський рух змінив і надалі істотно впливає на суспільно-політичну реальність у Полтаві. Спонтанні громадські ініціативи, які формувалися у середовищі активістів Революції Гідності, поступово структурувалися у окремі напрями волонтерської діяльності: «парамілітарний (допомога армії), гуманітарний (опікування цивільним населенням) та медико-госпітальний»¹⁴⁸. Таким способом волонтери створили нові канали забезпечення українських громадян необхідними ресурсами, фактично створивши альтернативну систему суспільного менеджменту. Набула значного поширення теза про те, що «волонтери створили армію» та здебільшого перебрали на себе функції державних інституцій. Демократичні цінності солідарності, колективної участі та відповідальності за суспільно-політичний поступ активно впроваджуються українським волонтерським рухом, зокрема полтавчанами, істотно блокуючи інформаційні акти агресії проти Української держави, її таврування як країни із домінуючими патерналістськими установками серед населення.

Різке погіршення соціально-економічних показників розвитку держави, пов'язане із частковою втратою суверенітету на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, проведенням АТО на Сході держави посилили у публічному дискурсі мешканців Полтави тему патріотизму та національної самосвідомості. Загалом, політичні ідентичності мешканців міста Полтави під час революційних подій конструювалися через формування двох асоціативних груп – «Своїх» та «Чужих». Разом із тим, потужні консолідаційні процеси, що відбувалися у суспільстві, безвідносно до імітативного оновлення владної еліти у місті, сприяли самоусвідомленню полтавчанами власних можливостей у політичному полі. Формувався образ колективного «Ми», що віддзеркалював громадянську позицію протестуючих та їх готовність до безпосередньої політичної участі у процесах державотворення.

---

¹⁴⁸ Нагорна О. Чим волонтери 2015 відрізняються від волонтерів 2014 [Електронний ресурс] / Олена Нагорна // Висновки. – Режим доступу: <http://vysnovky.com/separateopinion/1576-chim-volonteri-2015-vidriznyayutsya-vid-volontेरiv-2014>

Разом із тим, незрілість правової системи стала одним із чинників стрімкого поширення неформальних практик та формування «замкненої» коаліції між політичною та бізнес-елітами області. Це, фактично, паралізувало політичну конкуренцію та загальмувало розвиток демократичних політичних процесів у місті. Місцеві органи влади залишилися вертикально інтегровані у систему державного управління, незважаючи на формальне утвердження демократичних цінностей місцевого самоврядування та декларування ринкових реформ.

Революція Гідності, що стала своєрідним пусковим механізмом реанімації «приспаної» політичної ідентичності полтавчан, посилила у суспільному просторі міста проблему консолідації місцевих спільнот, зокрема городян та представників місцевої еліти. Чергова хвиля демократизації, запущена Революцією Гідності, переважно мала «ширмовий» характер у Полтаві та не стала каталізатором для успішного партнерства між представниками політичної влади, бізнесу і громадськості.

ВИСНОВКИ

Локальна політична ідентичність є надзвичайно вагомим компонентом формування державної стратегії консолідації нації. З одного боку, вона відкриває можливості для розуміння та врахування специфіки окремого регіону, з іншого – окреслює елементи впливу на конструювання бажаного соціально-політичного поля у загальнодержавному масштабі.

Чинники, що впливають на політичні ідентичності мешканців міста Полтави:

– високогомогенний склад населення (українців близько 90% станом на 2001 р.);

– низький рівень електоральної активності (у межах 50-60%), що є нижчим, порівняно з середніми показниками в Україні;

– сегрегація та замкнутість міста у географічному вимірі (внутрішня область, що межує виключно із українськими територіями);

– слабка ротація місцевих еліт, що з 1991 р. мала декларативний та «ширмовий» характер (А. Кукоба – унікальний для новочасної України міський голова Полтави, який п'ять разів – у 1990, 1994, 1998, 2002, 2006 рр. був обраний головою міської ради, встановивши рекорд України за безперервністю владних повноважень. Нинішній мер міста О. Мамай теж рекордсмен – у 2015 р. він отримав найвищу зарплату серед мерів обласних центрів України та вдвічі більшу відносно зарплати Прем'єр-міністра України);

– активний розвиток підприємництва – у 2015 р. за результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, представленого Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Полтавська область посіла загальне 14-те місце серед регіонів України, у т.ч. за показником економічної ефективності – 2-ге місце, в інвестиційно-інноваційному розвитку та зовнішньоекономічній співпраці – 3-тє місце;

– активна декомунізація (починаючи з 1991 р.) міського простору (зміни у топоніміці, поява нових пам'ятників) на тлі духовного інфантілізму частки міського населення, що сприймають своє місто через культурологічні «бренди» Полтавщини – гоголівських персонажів, Марусю Чурай, «годувальницю українського народу» свиню, гастрономічне alter ego Полтавщини – галушку і т.д.;

– явище історичної дискримінації як інструменту локальної політики, що частково віднаходить своє вираження у політичних спекуляціях довкола теми героїчного минулого Полтавщини (Полтавська битва, двозначність у сприйнятті історичної ролі І. Мазепи, С. Петлюри, С. Скрипника).

Провідними політичними ідентичностями міста Полтави є:

– великодержавна, в основі якої – сприйняття Полтави як невід'ємної частини СРСР або ж Російської імперії;

– проукраїнська, що позиціонує Полтаву та її історико-культурну спадщину як частину Української держави та її інтелектуального капіталу;

– проєвропейська, яка ретранслює погляд, що Полтава – це космополітичне місто, «вузловий» центр і перехрестя ідейної та світоглядної взаємодії України та Європи.

Конструювання політичних ідентичностей у Полтаві (політика ідентичностей) має таку специфіку:

– визначальну роль у політичній ідентичності полтавчан має культурний фактор, а також те, що вона упродовж усіх етапів розвитку міської історії формувалася за низхідним принципом «згори вниз», адже кордони конструювання локальної ідентичності в різні історичні періоди були детерміновані центральною владою за моделлю «центр–периферія». Базовим меседжем офіційного дискурсу про Полтаву була роль в історії націй Полтавської битви, а також культурна спадщина полтавського регіону;

– починаючи з 1991 р. політико-комунікативний процес у Полтаві зазнав певних змін, внаслідок яких змінилися символічні стратегії формування ідентичностей локальної спільноти. Так,

зокрема, у царині політики пам'яті зафіксовано: по-перше, тенденцію до ізолювання, відчуження основного загалу городян від публічного простору міста, превалювання приватно-побутових орієнтирів над історико-культурними цінностями національного значення. На сьогодні найбільший інтегративний, об'єднавчий потенціал для мешканців міста мають меморіальні наративи, що перебувають поза політичним контекстом;

– змагальність, якою був відзначений політичний процес у Полтаві упродовж 1990-х років, засвідчила як утвердження плюралізму у межах місцевої громади, так і стійкі сентименти політично активної частини полтавчан до радянського минулого та осіб, які його пропагували та уособлювали;

– провідним елементом політико-ідентифікаційної диференціації серед полтавчан є соціально-економічна стратифікація міської спільноти. Матеріальна забезпеченість була і залишається одним із ключових факторів соціального статусу та доступу до влади на місцевому та національному рівнях. Таким чином серед полтавської громади утвердилася модель соціальної організації, де велика кількість населення належить до найбільш вразливих верств та протистоїть представникам владного апарату та олігархічних кіл. Нерівність стартових можливостей мешканців Полтави щодо шансів реального впливу на перебіг політичного життя, сумарно із регресивними процесами в економіці, стали передумовою поглибленої соціальної диференціації та закріплення пірамідальної моделі політичних ідентичностей, де питома вага політичних рішень закріплена за верхівкою, решта ж громади має статус «керованих мас» із патерналістськими установками;

– територіальна громада Полтави не має усталеної традиції системної двосторонньої комунікації із мером та представниками муніципалітету, експертне середовище міста є майже не долученим до аналізу, прогнозу та прийняття рішень на місцевому рівні. Крім цього, до реальних суб'єктів впливу на процедури місцевого самоврядування належать фінансово-промислові та кримінальні структури. Це формує у ідентифікаційній матриці пол-

тавчан стійкі групи «Своїх» та «Чужих» у місцевій політиці. Переважаючи прихильність мешканців міста та статус «Своїх» здобувають представники громадського сектору та волонтери, які після подій Революції Гідності отримали значний кредит довіри та політичної лояльності серед полтавчан. Представники локальної влади в сприйнятті місцевого населення не є репрезентантами колективного інтересу та не здобули статусу партнера у суспільному менеджменті;

– однією із локальних особливостей Полтави та її місцевої громади є низький рівень актуалізації ідентифікаційної конкуренції з іншими обласними центрами. У риторичній місцевих політиків та громадських діячів украї рідко з'являються меседжі щодо порівняння локальної громади із іншими регіональними спільнотами. Населення Полтави постає цілком самодостатнім колективним суб'єктом, у структурі політичних маркерів городян переважає толерантність та стриманість у оцінках суспільно-політичного процесу в Україні. Готовність полтавчан до участі у розв'язанні спільних проблем територіальної громади залишається низькою. Разом із тим, зростання соціальної напруги в українському суспільстві 2013–2015 рр. привернуло значну увагу переважно аполітичних полтавчан та спровокувало широку дискусію щодо громадянського діалогу в національну масштабів. Таким чином «соціальна інтровертність» полтавчан зазнала певних змін, які виявили готовність до підтримки суспільно-політичних перетворень у країні;

– після подій Революції Гідності у структурі політичної самосвідомості полтавчан базовим індикатором соціального статусу став не тільки загальний обсяг владного ресурсу, але і громадська активність, що апелює не стільки до матеріальних можливостей, скільки до соціально-психологічних характеристик особистості – її ієрархії цінностей та готовності до самопожертви в інтересах суспільства.

Релевантними характеристиками політичних ідентичностей полтавчан є їх переважна «еклектичність» та «мозаїчність». Відсутність дієвих механізмів владної ротації та ціннісна анігіля-

ція спричиняють ефект переважно пасивного та відстороненого ставлення полтавчан до політичних процесів, яке домінувало як у радянський період міської історії, так і значною мірою зберігає свою актуальність у сучасних українських умовах.

Ці процеси стали причиною кризи ідентичностей, яка, своєю чергою, спровокувала кризу легітимності влади. Таким чином, серед мешканців Полтави інтенсифікуються тенденції стабільного зниження лояльності до існуючої системи владних відносин, з одного боку, та кризи безпосередньої участі у політичному житті громади, з другого. Наслідком цих процесів стає маргіналізація політичного життя та загострення протестних настроїв серед міської спільноти.

Для нотаток

Наукове видання

ЗОРИЧ Оксана Остапівна

**ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
МІСЬКА ГРОМАДА ПОЛТАВИ**

Брошура

Літературний редактор С. І. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н.О. Парецька

Підписано до друку 22.08.2017 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 6,05. Обл.-вид. арк. 4,43.
Тираж 300 прим. Зам. № 1441

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, Генерала Алмазова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ypiend.gov.ua, e-mail: office@ypiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.